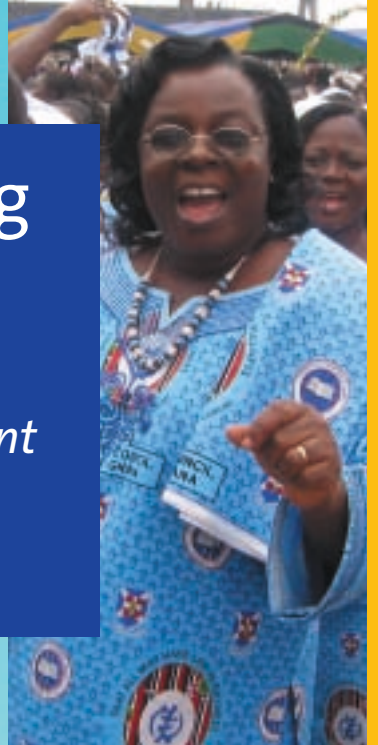

Globalisering en belijden

Het *Accra-document*
in discussie

Globalisering en belijden

Het *Accra-document* in discussie

Inhoud

Voorwoord	3
Steun voor Accra	5
Brief uit Accra	8
De Accra-verklaring	12
Noord-Zuid-gesprek over de 'Accra-confession'	17
Neoliberaaal Kapitalisme, Gerechtigheid en Duurzaamheid:	19
Over OIKOS.....	36

Stichting Oikos
Postbus 19170
3501 DD Utrecht
T (030) 236 15 00
F (030) 236 49 03
oikos@stichtingoikos.nl
isbn10: 90-74853-07-2
isbn13: 978-90-74853-07-1

Voorwoord

De laatste jaren voeren gelovigen uit de hele wereld op internationale bijeenkomsten intensieve gesprekken over globalisering. Tijdens die ontmoetingen komen positieve en negatieve kanten en effecten van vooral economische globalisering uitgebreid aan de orde. De deelnemers roepen hun kerken op zich te bezinnen op de vraag wat globalisering betekent voor hun verkondiging en dienst in de wereld en voor de levensstijl van kerken en gelovigen. Veel kerken blijken, om uiteenlopende redenen, met die vraag verlegen.

Oikos is de laatste jaren betrokken geraakt bij deze oecumenische discussies over globalisering en kwam daarin veel van de thema's tegen die het zelf op de agenda heeft staan, zoals de schuldenproblematiek, handel, klimaatverandering en migratie. Omdat Oikos als oecumenische ontwikkelingsorganisatie wil werken aan veranderingen in het Noorden ten bate van het Zuiden, hecht het grote waarde aan het internationale debat over globalisering en de doorwerking daarvan in Nederland. Daarom heeft Oikos zich de taak gesteld een reeks activiteiten te ontplooiën om in de kerken de bezinning op deze vragen te stimuleren en te ondersteunen.

Zo is in maart 2005 de conferentie: 'Globalisering, een agenda voor kerk en theologie' georganiseerd in samenwerking met theologische faculteiten. Oikos publiceerde daarvan onder dezelfde titel een uitgebreid verslag. Daarnaast nam Oikos het initiatief voor een aantal andere publicaties.

Allereerst een (uitgebreide) heruitgave van het boek *Economie van de eerbied* van de econoom Roelf Haan, waarin deze gangbare formuleringen van economische problemen legt naast het bijbels spreken over handel, productiviteit, rijkdom en armoede. Dit boek leent zich uitstekend voor bezinning op bijbel en economie, ook in groepen. Vervolgens werd het boek *Uitsluitend participatie* uitgegeven, waarin Greetje Witte-Rang en Hielke Wolters theologische overwegingen bij economische globalisering geven. Dit boek is een introductie op de thematiek van globalisering, en laat, mede aan de hand van een aantal documenten uit de oecumene, zien hoe door kerken over globalisering gesproken wordt. Gastauteur Gert van Maanen beschrijft in dit boek uitvoerig de effecten van globalisering in Nederland; onderwerpen als privatisering, hoge hypotheek, afkalking van het sociaal beleid en excessieve salarissen passeren daarbij de revue.

Om de bezinning in groepen over de thematiek van de globalisering te bevorderen, werd werkmateriaal samengesteld onder de titel *Geloven wij in globalisering? Deze gesprekshandleiding voor gemeente en parochie* is geschreven door Caroline Doelman-de Graaf.

In voorbereiding is bovendien een vertaling van het zogenaamde *AGAPE-document* van de Wereldraad van Kerken: een brochure over de thematiek van globalisering die is geschreven op basis van de uitkomsten van tientallen bijeenkomsten en gesprekken, zowel van en tussen kerken uit de hele wereld als ook met organisaties als IMF en Wereldbank. Het document is bedoeld als voorbereidingsmateriaal voor de Assemblee van de Wereldraad die in februari 2006 in Porto Alegre in Brazilië plaatsvindt en doet ook voorstellen voor doorgaande activiteiten van de kerken bij het creëren van een rechtvaardiger samenleving, zoals het thema van Porto Alegre bedoelt: *'God in your grace, transform the world'*.

Voor U ligt een andere bijdrage aan de bezinning over dit zelfde thema.

In de zomer van 2004 vond in Accra (Ghana) de Assemblee van de WARC, het wereldverband van Reformatorische kerken, plaats. Daar werd een bijzonder tekst aanvaard: een in belijdende termen gegoten verklaring over globalisering. De verklaring deed veel stof opwaaien, maar werd wel met algemene stemmen aanvaard en dus ook onderschreven door de Nederlandse kerken die deel uitmaken van de WARC, de PKN en de Remonstrantse Broederschap.

De tekst is al bij veel gelegenheden besproken. Op 1 oktober 2004 vond in Utrecht een publieksbijeenkomst over de verklaring plaats, waaruit bleek dat velen zich erdoor aangesproken voelden. De tekst van de verklaring werd bovendien door het LMC (Landelijk Missionair Collectief) verspreid onder alle predikanten, waardoor de aandacht ervoor groeide. Eind 2005 spreekt de synode van de PKN over de verklaring en zullen voornemens voor gesprekken hierover in de gemeenten gepresenteerd worden.

In Kameroen bracht de Nederlandse predikante Eveline Bersma deze zomer de Accra-verklaring ter sprake tijdens een uitwisseling van studenten uit Kameroen en Nederland. In hoofdstuk 4 van deze bundel geven we een impressie van het gesprek dat zich daar ontspon.

De Haagse kerken organiseerden in het voorjaar van 2005 een bijeenkomst over de Accra-verklaring en vroegen de econoom Prof.Dr. Hans Opschoor daarin te reageren op het document. Hij nam deze vraag heel serieus en schreef een reactie die hij tijdens zijn inleiding maar zeer gedeeltelijk kon uitspreken. Om meer mensen kennis te laten nemen van de gehele tekst, vroeg Oikos Hans Opschoor toestemming om zijn tekst te publiceren. U

vindt die in hoofdstuk 5.

Deze twee besprekingen worden voorafgegaan door de vertaalde tekst van de Accra-verklaring zelf, de brief waarmee hij werd aangeboden en een tekst over de verklaring die geschreven werd door de econoom Bob Goudzwaard.

Oikos zal in de komende tijd meer activiteiten ontplooiën ter ondersteuning van het gesprek over globalisering in de kerken. Wilt U op de hoogte gehouden worden van deze activiteiten, geeft U dan Uw adres (bij voorkeur e-mail) op aan: Greetje Witte-Rang, Oikos, Postbus 19170, 3501 DD Utrecht, e-mail: greetje@stichtingoikos.nl.

Publicaties van Oikos over globalisering:

- *Globalisering, een agenda voor kerk en theologie*. Verslag van de conferentie van 31 maart 2005 (48 blz.), 2005, Oikos, Utrecht, €5,-
- *Geloven wij in Globalisering? Gesprekshandleiding voor gemeente en parochie* (48 blz.), 2005, Oikos, Utrecht, €5,-
- Roelf Haan, *Economie van de eerbied. Kanttekeningen bij het bijbels spreken over geld en goed*, (190 blz.)2005, Meinema/Oikos/Solidaridad, €14,50
- Greetje Witte-Rang en Hielke Wolters, *Uitsluitend participatie. Theologische overwegingen bij globalisering*, (220 blz.), 2005, Boekencentrum/Oikos, €17,50
- *Globalisering en Belijden. Het 'Accra-document' in discussie*. Met een reactie van Prof.Dr. Hans Opschoor, 2005, Oikos, Utrecht, €5,-
- (nog te verschijnen) *AGAPE. De Wereldraad van Kerken en een andere globalisering*. 2005, Oikos, Utrecht, €5,-

Steun voor Accra

door Bob Goudzwaard

In de zomer van 2004 kwam in Accra in Ghana de Algemene Raad bijeen van het Wereldverbond van Reformatorische Kerken (de WARC), onder meer om zich te bezinnen over het economisch onrecht en de voortgaande milieuvernietiging in de wereld. Daarin schuilt op zich nog niets bijzonders. De kerken van de Reformatie lijden nu eenmaal van nature niet aan wereldmijding, en hebben in hun lange verleden wel meer stelling genomen tegen onrecht (zoals in de confessie van Belhar tegen de apartheid). Maar wel bijzonder is dat in Accra unaniem werd besloten tot een geloofsverklaring die met een voor de WARC ongewone radicaliteit stelling neemt ten aanzien van een aantal brandende wereldproblemen. De WARC is de oudste oecumenische wereldorganisatie - ze werd al in de negentiende eeuw opgericht. Maar ze schrikt niet terug voor sterke taal, ook van confessionele aard, wanneer haar dat nodig lijkt. Zo kenschetst deze geloofsverklaring - die vanuit Genève als de *Accra confession* in alle landen wordt verspreid - het immense lijden van velen in deze tijd als een vorm van onderdrukking binnen een schandalige wereld, – a scandalous world – die mede wordt veroorzaakt door de heersende zgn. neo-liberale ideologie. Dat wordt omschreven als een ideologie genoemd van onbeperkte concurrentie, van opeenstapeling van rijkdommen en kapitaalspeculatie, en van een kijk op particuliere eigendom als zou daar geen enkele sociale verplichting bij behoren. Woorden klinken in deze confessie dat reeds Jezus ons leerde dat we niet tegelijkertijd God en Mammon kunnen dienen, en dat niet de economie maar God de Soeverein is over het hele leven. Maar de veroordelingen gaan niet tegen een ideologie alleen. Ook de hedendaagse wereldeconomische orde wordt in essentie verworpen en veroordeeld: “We reject the current world economic order imposed by global neoliberal capitalism”(19). Elders wordt ook het weelde-belust consumen-tisme van onze tijd verworpen dat steunt op hebzucht en zelfzucht, inherente eigenschappen van het neo-liberale wereldwijde marktsysteem “dat zich er op beroept dat er voor haar geen alternatief is”(21) Ook de massale milieuvernietiging van nu, met haar kaalslag van de tropische wouden, de overbevissing van vele zeeën en het afsterven van vele diersoorten worden gelaakt als een direct gevolg van de politiek van onbeperkte groei die de rijke landen nog steeds voorstaan.

Dat ligt er niet om, zo'n geladen, voor velen links aandoende tekst. Ook de Nederlandse delegatie in Accra moet bij eerste lezing hebben gedacht: gaat dit niet te ver, is dit niet te ongenueanceerd? Waarom spreekt deze verklaring bijvoorbeeld in het geheel niet over bepaalde goede kanten die het hedendaags proces van mondialisering kenmerken? Toch ging de PKN delegatie in Accra met deze tekst akkoord, ze namen ze dat mee voor hun rekening. Hebben ze zich dan toch niet door anderen laten inpakken?

Wij zijn, alhoewel geen van ons van de Nederlandse delegatie naar Accra deel uitmaakte, van mening dat de delegatie niet alleen door voor te stemmen een goede keus heeft gemaakt, maar ook dat de PKN in al haar gemeenten en geledingen ook met deze verklaring van Accra aan de slag moet. Maar we beseffen tegelijkertijd dat dit standpunt wel de nodige verduidelijking behoeft, die we hierbij graag willen geven. Mede omdat er naar ons oordeel binnen de Nederlandse christenheid sprake is van een duidelijke informatieachterstand, waardoor verklaringen als deze nog het meeste lijken als bliksemstralen bij heldere hemel. Daarom beginnen we ons betoog ook met een klein stukje geschiedenis.

Een stukje geschiedenis

De WARC is zoals gezegd een wereldwijde organisatie waarbinnen via hun lidkerken meer dan 100 miljoen christenen verenigd zijn. De meerderheid daarvan wordt nu echter niet meer gevormd door de kerken uit het Westen maar door de kerken uit het Zuiden. En alleen al dat feit heeft grote invloed op de toonzetting van elk WARC document. Want het gaat hier wel om kerken die in zekere zin komen uit de grote verdrukking. Ze zien dagelijks onder hun eigen leden mensen, vooral ook kinderen, lijden en sterven aan zowel honger als Aids, en ze ervaren dat terecht als een vorm van onrecht. Geen wonder dat zich dan ook afvragen waar al dat onrecht vandaan komt, en dan niet volstaan met alleen naar hun eigen, veelal corrupte regeringen te kijken. De 'Accra confessie' vermeldt niet zonder bitterheid dat nu het jaarlijks inkomen van de rijkste 1% van de wereldbevolking in omvang gelijkstaat aan het inkomen van de armste 57% van de wereldbevolking, en dat dagelijks 24.000 mensen sterven door armoede en verkeerde voeding. Wat doe je dan met de wetenschap dat God al zijn kinderen op aarde een volwaardig leven gunt? Die verbijstering leidde al in 1995 in een WARC bijeenkomst in Kitwe, Zuid Afrika, tot een oproep dat aan alle christenen zulke feiten ook te betrekken op de kern van hun geloof, en ze belijdend te kenmerken als strijdig met het Evangelie. Maar ook dat werd toen al geformuleerd in een uitermate geladen taal: “Afrika wordt in onze tijd doodverklaard, het wordt systematisch uitgesloten van en door

de wereldeconomie. Maar door dit pad van verwaarlozing en uitsluiting is de hoop van de volken in Afrika op economische gerechtigheid vervlogen en omgezet in 'a long and harrowing winter of despair, een lange winter van wanhoop. En dan komt de sprong naar de volgende geloofsuitspraak: "deze wereld- omspannende markt-economie is kennelijk heiligverklaard en verheven tot een keizerlijke troon, waarvanuit ze nu voor zichzelf een vrijheid claimt die alleen aan God toebehoort". "Zo worden wij dagelijks geofferd op het hoogaltaar van de Westerse consumptiedrift" .

Het is vanuit die geladenheid dat de gezamenlijke kerken van het Zuiden als het ware inbraken in de voorlaatste General Council van de WARC, die in 1997 in Debrecen, Hongarije gehouden werd. Ze eisten dat de WARC zich zou bezinnen op de noodzaak van een geactualiseerd nieuw belijden – met een zogenaamde status confessionis (mensen uit de reformatie houden af en toe ook van een stukje Latijn wanneer het om plechtige dingen gaat). Het lukte hen in zoverre dat toen besloten werd een proces van leren, herkennen en belijden wereldwijd in de lidkerken van de WARC in werking te zetten. In Debrecen maakte daarbij de vergelijking met de beroemde Barmen Thesen veel indruk. Die kwamen in de tijd van het opkomend Nazisme in Duitsland tot stand, en werd door de zgn. belijdende kerk ook als bindende geloofsuitspraak aanvaard. Terwijl in die verklaring de machtsusurpatie van de staat -en van Hitler in het bijzonder- werd veroordeeld als strijdig met het belijden van Jezus als Heer, zo werd in Debrecen er nadrukkelijk op gewezen dat in onze tijd het de economie is – evenmin als de staat veroordelingswaardig in zichzelf- die zichzelf een over het hele levende heersende plaats toekent. Want ze neemt mensen en volken de maar, sluit ze naar geloven uit, en doordrenkt de hele samenleving met geldbejag en commercie. Moet dan nu, zo werd gezegd, in onze tijd niet op soortgelijke wijze het Mammonism niet vanuit het geloof te worden afgewezen en veroordeeld?

Nog een belangrijk moment moet nog uit de geschiedenis voor de bijeenkomst in Accra naar voren worden gehaald. Dat was de Zuid-zuid bijeenkomst - de eerste in haar soort in de geschiedenis van de oecumene- die in mei 2003 in Buenos Aires werd gehouden tussen de kerken van het Zuiden onderling: van Latijns Amerika, Afrika en Azië. Het was een wonderlijke ervaring om te zien, hoe de vertegenwoordigers van deze kerken binnen twee dagen volstrekt unaniem tot een gemeenschappelijke verklaring kwamen over het economisch onrecht en de milieuvernietiging in de wereld, met een 'faith-stance', een geloofsuitspraak in het hart. In Buenos Aires bleek anders gezegd hoe volstrekt gemeenschappelijk de zorg van de kerken van het Zuiden geworden is, tezamen met het besef van grote urgentie! Wie de verklaring van Buenos Aires naast de huidige confessie van Accra legt, ziet trouwens dat die op elkaar lijken als twee druppels water. Ook in deze verklaring wordt er overvloedig gebruik gemaakt van woorden als neo-liberaal en neo-liberalisme. Naar ons oordeel niet zo gelukkig; het zijn deels diffuse woorden, en ze komen eerder uit het academisch dan uit het kerkelijk spraakgebruik. Maar het gebruik van deze termen wordt wel begrijpelijker wanneer we er op letten waar ze vandaan komen en door wie ze het meest worden gebruikt en gebezigd: namelijk door de wereldwijde bewegingen die zichzelf anders-globalisten noemen, dwz een andere manier van globalisering voorstaan. In hetzelfde jaar (2003) waren er bijvoorbeeld in Porto Alegre, Brazilië, meer dan honderdduizend bijeen. Het valt dan ook niet te ontkennen, dat de kerken van het Zuiden die organisaties op dit moment als hun echte bondgenoten zien, althans meer dan de meeste kerken in het Noorden...

Een besluitvorming onder spanning

Het is onder die spanning dat men in Accra bijeenkwam en door alle gedelegeerden gekozen moest worden, ook door de Nederlandse delegatie. Er dreigde in de WARC niets minder dan een totale breuk, en wel op de meest rampzalige manier die men zich kan indenken: tussen rijk en arm, tussen de gezamenlijke kerken van het Zuiden en de veel rijkere kerken in het Noorden. Dat hebben de kerken uit het Noorden kennelijk willen voorkomen. Toch denken we dat het niet past, dat het feitelijk ook niet klopt om te beweren dat de meesten van hen dus onder de druk vanuit het Zuiden overstag zijn gegaan. Niet voor niets was er een minutenlang algemeen applaus in Accra na het aannemen van de hoofdtekst en waren er gebeden die mensen tot tranen toe bewogen. In Accra is kennelijk ook iets gebeurd - en op twee aspecten daarvan willen we met name wijzen.

In de eerste plaats waren er de indrukwekkende verhalen en presentaties van de mensen uit het Zuiden zelf, volgens de verslagen zo authentiek dat er eenvoudig niet langs te komen viel. Maar er was ook de presentatie van een aantal 'shocking facts'. Een van die genoemde shockerende feiten bestaat uit officiële UNDP gegevens over de netto stroom van kapitaal, die nog elk jaar van Zuid naar Noord gaat. Wij kijken en praten graag over de omvang van onze ontwikkelingshulp, en vinden terecht dat die verder omhoog moet. Maar in het geheel van de kapitaalstromen vanuit het Noorden naar het totaal van alle ontwikkelingslanden bedraagt de som van die giften en bijdragen, uitgedrukt in een percentage van hun GDP (bruto eigen jaarlijks inkomen) niet meer dan 0,6 %. Maar meer dan het tienvoudige, namelijk 6,3 % van hun GDP, gaat jaarlijks van het arme Zuiden naar het rijke

Noorden terug in de vorm van rentebetalingen en aflossing van hun schuld! (UNDP 2002 tabel 1.4) Tegen die grote uitgaande stroom wegen zelfs de bedrijfsinvesteringen van Westerse bedrijven in het Zuiden (foreign direct investments) niet op, want die bedragen circa 2,4% van hun GDP. Dit alles betekent dat er dus nog steeds elk jaar een netto transfer of kapitaal- afdracht plaatsvindt van de arme landen naar de rijke landen en hun banken van omstreeks 3% van hun totale inkomen. De verarming van het Zuiden als voedingsbodemp voor een verdere verrijking van het Noorden. Zulke feiten beroeren een Council, evenals de ontstellende cijfers over de miljarden die welhaast dag aan dag in de wereld aan bewapening worden uitgegeven die, anders ingezet, direct levensbehoud voor honderdduizenden mensen zouden kunnen bewerkstelligen. Er zit in de wereld veel grondig fout, en daar heeft Accra op ingehaakt.

Een tweede factor van grote invloed is ongetwijfeld ook het bezoek aan de slavenverblijven in het Ghanese fort Elmira geweest. We lezen daarover in de 'Letter of Accra', een brief die eveneens tijdens de bijeenkomst in Accra tot stand gekomen is, en die wat warmte, indringendheid en gewone taal betreft het zelfs wint van de zgn. confession of Accra (en gelukkig ook inmiddels ook in het Nederlands is vertaald). *In fort Elmira, zo lezen we in deze brief, leefden de Nederlandse kooplieden, soldaten en gouverneur op de bovenverdieping. Een verdieping lager zaten de slaven gevangen. We betraden een ruimte die als kerk werd gebruikt. Boven de deur hing nog steeds een bord met de woorden uit Psalm 132 ("Want de Heer heeft Sion verkoren...") We stelden ons voor hoe reformatorische christenen hun God vereerden terwijl direct onder hen, recht onder hun voeten, degenen die als slaaf zouden worden verkocht kwijnden in hun ketenen. Kwaad en radeloos dachten we: "Hoe kon hun geloof zo los staan van hun leven? Hoe kon hun geloof zo blind zijn?" --Toen we echter luisterden naar de stemmen die heden ten dage opklinken uit onze wereldsamenleving, ontdekten we het dodelijk gevaar dezelfde zonde te herhalen van hen wier blindheid we aanklaagden..*

Het is vooral de laatste zin die duidelijk maakt vanuit welke geloofshouding men heeft gepoogd in Accra te spreken. Ook de kerken in het Westen worden nu bedreigd door een geestelijk escapisme, door een vlucht uit een wereld vol pijn, onrecht en geweld naar een 'wereld' waarin alleen de persoonlijke verhouding met Jezus telt. Dat is een scheiding tussen geloof en leven die de slachtoffers niet telt en daarom gemakkelijk met persoonlijke verrijking en hard materialisme gepaard kan gaan. Die vluchtweg heeft Accra terecht en bewust willen afsnijden, door ze in strijd te verklaren met het hart van het Evangelie zelf.

Van verstaan naar openstaan

Zo is het al met al goed te verstaan, waarom in Accra - voor velen onverwacht - toch nog overeenstemming kon worden bereikt over deze radicale en ver-reikende geloofsverklaring. Kennelijk is het levensbedreigend karakter van zowel het voortdurend economisch onrecht als de voortgaande milieu-vernietiging doorslaggevend geweest. Het gemeenschappelijk besef dat die wantoestanden aan de kaak moesten worden gesteld heeft het kennelijk gewonnen van lange disputen over het al dan niet terecht gebruik van woorden als neo-liberaal, kapitalisme, en over het woord 'confessie' zelf.

Maar verstaan is nog geen open-staan. Wij kunnen de confessie en de brief van Accra niet anders begrijpen dan als een dringende oproep, met name ook aan ons als westerse christenen, nu toch eindelijk eens onder ogen te zien dat deze door en door scheve en verwerpelijke ontwikkelingen in de wereld ook ons rechtstreeks aangaan. We zitten als rijke kerken en christenen kennelijk meer aan de oorzaken-kant dan we zelf dachten: Accra spreekt over een 'rampant', op weelde gericht consumentisme waarin we gevangen zitten, en over het niet willen afbreken van onze eigen voorrangpositie (zo hebben de rijke landen en hun banken het pure alleenrecht wanneer het om het aanmaken van nieuw geld voor de wereld gaat, waarom de arme landen altijd van hen moten lenen). De integriteit van ons geloof, zo stelt Accra, staat op het spel wanneer we ons niet verzetten tegen een cultuur van onbeperkt graaien, en niet met anderen verbonden sluiten om tegen het bestaand onrecht in te gaan.

Er is nog een lange weg te gaan om aan dit alles handen en voeten te geven. Maar we hopen van harte dat de Nederlandse kerken en christenen toch zo serieus en metterdaad op dit appel uit Ghana zullen ingaan, dat binnenkort de kerken en christenen van het Zuiden ook ons als hun echte bondgenoten kunnen gaan herkennen.

*(geschreven door Bob Goudzwaard mede namens de Accra-steungroep van het Landelijk Missionair Collectief.
Contactpersoon: Dr. Udo Doedens, Koninginneweg 6, 3284 KJ Zuid-Beijerland)*

hoofdstuk 2

Brief uit Accra

Van de afgevaardigden, samengekomen uit de gehele wereld in Accra, Ghana, op de 24e Generale Raad van de World Alliance of Reformed Churches aan de gemeenten van alle aangesloten kerken, gegroet!

Wij hebben elkaar als 400 afgevaardigden naar deze Raad ontmoet van 30 juli tot 12 augustus 2004 in gebed, bijbelstudie, samensprekingen over dringende kwesties met betrekking tot Gods wereld en in deelname aan het rijke leven van de plaatselijke Ghanese kerken. Wij schrijven om met u te delen wat wij, namens u, hebben waargenomen en ervaren. Genade en vrede zij u van onze God en van de Heer Jezus Christus.

Onze meest aangrijpende en gedenkwaardige momenten beleefden we tijdens ons bezoek aan Elmina en Cape Coast, twee “kastelen” aan de Ghanese kust, waar ooit degenen gevangen werden gehouden die in slavernij waren gevoerd, lijdend in kerkers en wachtend op de slavenschepen die hen naar onbekende landen en bestemmingen zouden brengen. Gruwelijke eeuwen lang werden 15 miljoen Afrikaanse slaven getransporteerd naar de Amerika's en miljoenen meer stierven in gevangenschap. Op deze handel die mensen als goederen beschouwde werd de Europese welvaart gebouwd. Door hun arbeid, zweet, lijden, intelligentie en creativiteit ontwikkelde zich de welvaart van de Amerika's.

In fort Elmina leefden de Nederlandse kooplieden, soldaten en gouverneur op de bovenverdieping. Een verdieping lager zaten de slaven gevangen. We betraden een ruimte die als kerk werd gebruikt. Boven de deur hing nog steeds een bord met de woorden uit Psalm 132 (“Want de HEER heeft Sion verkoren...”). We stelden ons voor hoe reformatorische christenen hun God vereerden terwijl direct onder hen, recht onder hun voeten, degenen die als slaaf zouden worden verkocht kwijnden in de ketenen en de gruwelen van die kerkers. Dit heeft daar meer dan twee eeuwen geduurd.

Kwaad en radeloos dachten we “Hoe kon hun geloof zo los staan van hun leven? Hoe konden zij hun spirituele ervaring scheiden van het martelende fysieke lijden direct onder hun voeten? Hoe kon hun geloof zo blind zijn?”

Sommigen van ons zijn afstammelingen van die slavenhandelaren en van die slavenbezitters. Anderen van ons stammen af van hen die tot slaaf zijn gemaakt. Wij maakten elkaar deelgenoot van onze reacties, onze tranen, stilte, woede en klacht. Reformatorische christenen hebben altijd Gods heerschappij over heel het leven en heel de aarde beleden. Hoe konden deze voorouders in het protestantse geloof dan zo bot negeren wat ze overduidelijk geloofden?

Toen we echter luisterden naar stemmen die heden ten dage opklinken uit onze werldsamenleving, ontdekten we het dodelijke gevaar dezelfde zonde te herhalen van hen wier blindheid we aanklaagden. De wereld van vandaag is immers verdeeld tussen hen die bidden in comfort en tevredenheid en hen die de slaven zijn van de onrechtvaardigheid van de economie en de ecologische vernietiging in deze wereld, die nog steeds lijden en sterven. Wij nemen waar dat de wereld van vandaag leeft in de schaduw van een onderdrukkend rijk. Daarmee bedoelen wij de verzamelde alles doordringende macht van economische en politieke krachten wereldwijd die de verdeling tussen de rijken en de armen versterkt. Miljoenen van onze gemeenteleden leven dagelijks temidden van deze werkelijkheid. De economieën van de landen van velen van ons zitten gevangen in internationale schulden en opgelegde financiële verplichtingen die het leven van de armsten verzwaren. Zeer velen lijden! Iedere dag sterven 24.000 mensen aan hongersnood of ondervoeding en wereldwijde trends laten zien dat voor een kleine groep de rijkdom groter wordt, terwijl voor velen de armoede toeneemt. Ondertussen leven miljoenen anderen in onze gemeenten even onachtzaam ten aanzien van dit lijden als zij die God vereerden één verdieping boven de slavenkerkers.

Tijdens onze discussies in Accra – eigenlijk tijdens de afgelopen zeven jaren van nadenken sinds onze vorige bijeenkomst als Generale Raad in het Hongaarse Debrecen – realiseerden we ons dat dit niet maar een willekeurig “onderwerp” is om je “over uit te spreken”. Nee, het reikt tot in het hart van het belijden van ons geloof. Hoe kunnen we zeggen dat wij geloven in Jezus Christus als de Heer van heel het leven en geen stelling nemen tegen alles wat de belofte aan de wereld van ‘volheid van leven’ ontkent?

Als Jezus Christus geen Heer is over alles, is Hij helemaal geen Heer. Daarom vinden we in de Bijbel ook een voortdurende kritiek op afgodendienst, benadrukt in onze reformatorische traditie. Als je verklaart in de enig

ware God te geloven, betekent dat de verwerping van elke gedeelde loyaliteit tussen God en Mammon, het onttronen van de valse goden van rijkdom en macht en het je omkeren van valse beloften naar de ware God des levens.

Wij weten dat dit niemand van ons komt aanwaaien. Onze hoop is echter gelegen in het belijden dat de macht van de opgestane Christus de idolen en de moderne goden ten val kan brengen die de wereld gevangen houden in ongerechtigheid en ecologische afbraak.

Wij nodigen u daarom uit, in protestantse kerken over de hele wereld, dit geloofsstandpunt in te nemen, pal te staan tegen alles wat aan miljoenen leven en hoop ontzegt, als een concrete uiting van onze trouw aan Jezus Christus.

Broeders en zusters, dit is een zwaarwegende en ernstige uitnodiging. Als degenen die elkaar namens u in Accra hebben ontmoet, houden wij u voor dat de integriteit van ons christelijk geloof nu op het spel staat, evenals dat het geval was voor degenen die in fort Elmina erediensden hiielden. Ons geloof belijden en ons leven geven aan de heerschappij van Jezus Christus vergt ons verzet tegen al wat de volheid des levens ontzegt aan al diegenen die in deze wereld door God worden bemind.

Een dergelijke belijdenis stuurt ons ook met nieuwe geloofsogen de wereld in. Zending, kun je zeggen, maakt een integraal deel uit van het leven van de kerk in de wereld. In Accra kwamen we erachter dat leven naar wat we zeggen te geloven onze opvatting van zending in de huidige tijd verandert. Wij brachten onszelf in herinnering dat de kerk werd geboren tijdens een rijk. Gods Geest riep de kerk tevoorschijn, in antwoord op Gods werk in de wereld, als een nieuwe gemeenschap, die de getuige was van een nieuwe, wereldomspannende werkelijkheid en de valse pretenties van aardse goden afwees.

Vandaag de dag schakelt Gods zending uw gemeente en ieder van ons in op nieuwe en uitdagende manieren. Hoe kunnen we de boodschap en de bevrijdende liefde van Christus' leven delen op die plaatsen waar lijden en dood lijken te overheersen? Zoveel ontdekten we wel in Accra: meer dan ooit vergt betrouwbare zending vandaag onze verbondenheid – ze vraagt werkelijk hechte banden - met elkaar als kerken. De uitdagingen die we nu voor ons zien bij het verkondigen van het Goede Nieuws zullen ons simpelweg overspoelen als we ze enkel als individuele kerken aangaan.

In de wereld van vandaag wordt de verdeeldheid tussen het Noorden en het Zuiden, de rijken en de armen en de machtigen en de machtelozen scherper. Zij probeert ons van elkaar af te zonderen. Daarom eist zending van ons als kerken een diepere verbondenheid bij elkaar om alle verdeeldheid door het werk van Gods Geest te boven te komen als een bewijs van de hoop die de wereld wordt aangeboden. In onze inclusieve gemeenschap in Accra, hebben we van deze hoop geproefd en we zouden haar met u willen delen.

Tijdens deze Raad hebben we ons gericht op de actuele bedreigingen van het leven, in het bijzonder het economische neoliberalisme en de arrogantie van imperialistische macht. Onze kerken in centraal en oost Europa herinneren ons eraan, dat zij tientallen jaren lang leden onder de tirannie van een ander imperium. De wonden van dat verleden zijn nog niet geheeld. Wij erkennen dat het voor ons allen – Oost en West – noodzakelijk is om dit valse hoofdstuk uit onze geschiedenis tot ons te nemen, en de vraag te stellen of reformatorische kerken in het Westen voldoende oor hadden voor de noodkreet van hun zusters en broeders in het Oosten.

Werkelijk wederkerig en verantwoordelijk zijn is moeilijk en zelfs pijnlijk, een test voor de diepte van ons vertrouwen. Het vergt de kwetsbaarheid die in Jezus werd getoond. Voor ons is er echter geen andere manier om Gods zending te volgen, en het stichten van eenheid met dit als doel is een van de praktische zaken die de World Alliance of Reformed Churches mogelijk kan maken.

Er is evenwel nóg een waarheid die we in Accra ontdekten en die wij met u willen delen. Als het belijden van wat wij als christenen geloven ons geestelijke en praktische verzet tegen economische onrechtvaardigheid en vernietiging van het milieu vereist, dan moeten we voor ons geestelijk leven nieuwe diepten aanboren. Het gaat niet enkel om politiek activisme; we worden geroepen tot een geestelijk engagement tegen het kwaad, en daartoe is het nodig dat onze levens diep zijn geworteld in de kracht van Gods Geest. Simpel gezegd: als nooit tevoren hebben wij de verandering van onze levens nodig die werd beloofd door Jezus Christus.

Deze geestelijke uitdaging spreekt uit de woorden die we in Johannes 10:10 vinden, waar Jezus de belofte uit-

spreekt “dat allen leven in volheid zullen hebben”. Dit Bijbelse thema nu weefde zichzelf deze dagen door het werk van de raad. Onze christelijke spiritualiteit opent ons voor de aanwezigheid en de kracht van God in heel de schepping. Meer nog, zij brengt ons in een steeds diepere gemeenschap met elkaar. Het verdiepen van onze spiritualiteit kan ons in verbinding brengen met Gods macht die persoonlijke wonden, sociale littekens en politieke verdeeldheid geneest.

Het werd ons ook duidelijker dan ooit dat zo’n geestelijke verandering en de gemeenschap die daardoor ontstaat enkel mogelijk zijn als de gaven van vrouwen en jonge mensen vrijelijk worden gebruikt en in ons gemeenschappelijk leven worden vrijgemaakt. Wij merkten een glimp hiervan tijdens onze bijeenkomst, waar zowel vrouwen als jongeren volop deelnamen aan eredienst, bijbelstudie, presentaties voor de Raad en het geven van leiding. Wij verlangen naar de spiritualiteit die dit in elk van onze gemeenten mogelijk maakt.

Omdat we in het Ghanese Accra waren, werden we doorlopend gezegend met de geestelijke vitaliteit en kracht van de plaatselijke kerken die onze gastheren en –vrouwen waren en ons ontvingen. De trommels en liederen die de ziel van de Afrikaanse kerk doordrenken doortrokken ook onze liturgie. Wij verwonderden ons over offers die dansend en met zoveel vreugde werden gegeven vanuit diep dankbare harten. We proefden hier een spiritualiteit die ons enorm integer voorkwam, vol aanbidding, zozeer met een gemeenschap verbonden en vol omarmende liefde voor Gods schepping. Deze spiritualiteit wordt gevoed door de gaven van de cultuur en komt niet enkel tot zingen in deze betoverende liederen, maar ook in hun dagelijks leven, als hun getuigenis van de volheid van leven in Christus.

Als we de woningen van onze gastheren en – vrouwen betraden tijdens een weekend van bezoeken aan kerken door heel Ghana en we in vervoering raakten van de kracht van hun aanbidding, werden onze harten vervuld van hoop en dankbaarheid. Wij ervoeren de warmte van hun gastvrijheid en de kracht van Gods Geest om nieuw leven en nieuwe gemeenschap te stichten. En we wisten: dit is het teken van de enige macht die ons ondersteunen kan als we ons geloof in Christus belijden, opkomen tegen de kwade machten die het leven bedreigen en leven als gezondenen met de door onze Heer beloofde hoop op volheid van leven voor iedereen.

Wij zouden willen dat u deel ging nemen in het belijden en het onderlinge verbond dat wij in Accra hebben bewerkt. Als deel van de gemeenschap van die kerken wereldwijd die in de gezamenlijke protestantse traditie van christelijk geloof staan, verlangen wij ernaar dat onze ervaring hier uw zending en verkondiging mag verrijken en bemoedigen.

Bijgesloten vindt u een liturgie die u in staat kan stellen om in uw eredienst te delen in de belijdenis, besluiten en beloften van onze Raad hier. Ook hebben wij een bijlage ingesloten waarin een overzicht gegeven wordt van vele andere dringende kwesties en zorgen die vanuit de gehele wereld onze aandacht hebben gekregen.

Wij bidden voor u dat God u op nieuwe manieren bekend mag maken hoezeer ons geloof verbonden is met heel het leven. Dat niemand van ons ooit leeft met ons geloof terwijl hij ongevoelig is voor het brute lijden en onverschillig voor dringende noodkreten uit onze wereld. Mogen wij allen de kracht van God leren kennen, werkzaam in onze Heer Jezus Christus, om kwaad te overwinnen en aan de gehele wereld leven te bieden in de volheid die God heeft bedoeld.

En moge de genade van God, de liefde van onze Heer Jezus Christus en de gemeenschap van de Heilige Geest met u zijn, nu en tot in eeuwigheid.

Accra, Ghana
12 augustus 2004

Liturgische teksten:

* Gebed

Drieënige God,

Gij maakte het universum door licht voort te brengen uit het duister. De sterren verkondigen uw glorie en de bomen van de aarde prijzen u. Uw licht gaat ons weten te boven, Uw schoonheid tart onze verbeelding, Uw heiligheid kunnen wij niet bevatten. Wij vinden onszelf voor Uw aangezicht, hierheen getrokken door Uw Woord van leven in onze wereld, het ware licht dat iedereen verlicht. Door hem heeft Uw Geest ons uitgezocht en ons aangeraakt, onze harten zingen en onze voeten (zouden kunnen) dansen van vreugde. Gij zijt de redder, de hersteller, de verlosser van leven in al zijn volheid. U kennen is het ontdekken van de heldere bron van vreugde en recht, die de aarde verfrist. Wij prijzen U om het licht van de kennis van Uw heerlijkheid in het gezicht van Jezus Christus. Amen.

* Gebed van verootmoediging

Levende God, U stoort ons, want U geeft ons als broeder en zuster iedereen in de wereld die Uw beeld draagt. Verlos ons van onze hardheid van hart jegens elkaar.

Wij deinzen terug wanneer wij horen van mensen die ooit liederen zongen in prachtige kerken die gebouwd waren op kerkers, waarin hun broeders en zusters leden, die zij als slaaf wilden verkopen. O Heer, verlos ons van onze hardheid van hart jegens de ander.

Rechtvaardige God, wek ons op uit onze gerieflijke zelfgenoegzaamheid, dat we het geschreeuw horen van miljoenen die lijden en sterven aan de eisen van de onrechtvaardige economische systemen die er in deze wereld zijn. O Heer, maak dat wij zien met de ogen van Jezus.

Here God, wij leven in de schaduw van een wereldwijd financieel imperium dat zichzelf presenteert als de enige weg voorwaarts voor de wereld. Alles vormt het om in winst of verlies, en dat ten gunste van een kleine groep en ten koste van een grote. O Heer, maak dat wij zien met de ogen van Jezus.

Schepper God, ons economisch systeem plundert de hulpbronnen van de aarde ten eigen bate, vernietigt soorten dieren en planten per uur en bedreigt het ecosysteem waarvan ons aller leven afhankelijk is. Heer, verlos de aarde.

Alleen in het licht van Uw nabijheid, Heer, en met Jezus, de belofte van leven in volheid, durven we onder ogen te zien wat wij hebben gedaan. Breng ons de vrijheid van een vergeving die ons weer in een verbond plaatst met u, met anderen, met deze wereld.

De Accra-verklaring

Wereld Alliantie van Reformatorische Kerken (WARC)
24ste Algemene Vergadering, Accra, Ghana
30 juli - 13 augustus 2004

(zoals overeengekomen door de Algemene Vergadering)

Verbond voor gerechtigheid in de economie en op de aarde

Inleiding

1. In antwoord op de dringende oproep van de Zuid-Afrikaanse leden die in 1995 in Kitwe bijeenkwamen en vanwege de toenemende urgentie van het wereldwijde economisch onrecht en ecologische verwoesting, nodigde de 23ste Algemene Vergadering (Debrecen, Hongarije, 1997) de lidkerken van de Wereld Alliantie van Reformatorische Kerken (WARC) uit om een proces in te gaan van “herkenning, educatie en confessie (*processus confessionis*)”. De kerken dachten met elkaar na over de tekst van Jesaja 58:6 “... de banden van het juk te ontbinden, verdrukten vrij te laten en elk juk te verbreken”, terwijl zij het geroep hoorden van broeders en zusters over de hele wereld en er getuige van waren hoe de door God gegeven schepping bedreigd wordt.
2. Sindsdien hebben negen lidkerken zich geëngageerd tot een geloofsverplichting, sommige kerken hebben zich begeven in het proces om tot een verbondsluiting te komen en andere hebben het onderwerp bestudeerd en hebben onderkend hoe ernstig de crisis is. Bovendien heeft de WARC, samen met de Wereldraad van Kerken, de Lutherse Wereld Federatie en regionale oecumenische organisaties, consultaties in alle regio's van de wereld gehouden, van Seoul/Bangkok (1999) tot Stony Point (2004). Aanvullende consultaties hebben plaats gevonden met kerken uit het Zuiden in Buenos Aires (2003) en met kerken uit het Zuiden en Noorden in Londen Colney (2004).
3. Bijgeëngkomen in Accra, Ghana, voor de Algemene Vergadering van de WARC, hebben we de slavenkerkers van Elmina en Kaapkuust bezocht, waar miljoenen Afrikanen tot koopwaar werden gemaakt, verkocht en onderworpen aan de gruwelen van onderdrukking en dood. De uitspraak “nooit weer” is tot een leugen geworden door de nog steeds doorgaande mensenhandel en de onderdrukking door het wereldwijde economische systeem.
4. Vandaag komen we tot een besluit aangaande onze geloofsverplichting.

Het onderscheiden van de tekenen der tijden

5. We hebben gehoord dat de geknechte schepping in afwachting van haar bevrijding nog steeds zucht en in barensoed is (Romeinen 8:22). We worden uitgedaagd door het roepen van hen die lijden en door de wonden van de schepping zelf. Wij zien een dramatische overeenkomst tussen het lijden van de mensen en de schade aan de rest van de schepping.
6. De tekenen van de tijden zijn alarmerender geworden en moeten geduid worden. De oorzaken van de massale bedreiging van het leven zijn bovenal het product van een onrechtvaardig economisch systeem dat verdedigd en beschermd wordt door politieke en militaire macht. Economische systemen zijn een zaak van leven of dood.
7. We leven in een schandelijke wereld die Gods oproep van leven voor allen ontkent. Het jaarlijkse inkomen van de rijkste 1% is gelijk aan dat van de armste 57%, en iedere dag sterven 24.000 mensen door honger en ondervoeding. De schuld van arme landen neemt voortdurend toe ondanks de terugbetalingen die de oorspronkelijke leningen vele malen overtreffen. Oorlogen om hulpbronnen nemen de levens van miljoenen mensen, terwijl miljoenen anderen sterven aan ziekten die te voorkomen zijn. De wereldwijde HIV en AIDS pandemie teistert het leven in alle delen van de wereld en treft de armste delen waar generieke

geneesmiddelen niet beschikbaar zijn. Het merendeel van de mensen dat in armoede leeft zijn vrouwen en kinderen en het aantal mensen dat in absolute armoede (minder dan 1 US dollar per dag) leeft, neemt nog steeds toe.

8. Het beleid van onbeperkte groei in geïndustrialiseerde landen en het winststreven van multinationale ondernemingen hebben de aarde geplunderd en het milieu ernstig geschaad. In 1989 verdween er iedere dag één biologische soort en in 2000 zelfs ieder uur. Klimaatverandering, de uitputting van visvoorraden, ontbossing, bodemerosie en de bedreiging van schoon water zijn slechts enkele van de verwoestende effecten. Gemeenschappen zijn ontworpen, bestaan zekerheid is verloren gegaan, kustgebieden en de Pacifische eilanden worden bedreigd door overstroming en stormen nemen toe. Hoge niveaus van radioactiviteit bedreigen gezondheid en milieu. Levensvormen en culturele kennis worden gepatenteerd voor financieel gewin.
9. Deze crisis houdt direct verband met de ontwikkeling van de neoliberale economische globalisering, die gebaseerd is op de volgende overtuigingen:
  - ongeremde competitie, consumptisme en onbeperkte economische groei en accumulatie van rijkdom zijn het beste voor de hele wereld;
  - het in eigendom hebben van privé-bezittingen brengt geen sociale verplichtingen met zich mee;
  - kapitaalspeculatie, liberalisering en deregulering van de markt, privatisering van nutsbedrijven en nationale hulpbronnen, onbeperkte toegang voor buitenlandse investeerders en importen, belastingverlagingen en onbeperkt kapitaalverkeer zullen iedereen rijkdom brengen;
  - sociale verplichtingen, bescherming van de armen en de zwakken, vakbonden en de relaties tussen mensen zijn ondergeschikt aan de processen van economische groei en kapitaalaccumulatie.
10. Dit is een ideologie die beweert dat er geen alternatief is en die een eindeloze hoeveelheid offers vraagt van de armen en de schepping. Deze ideologie doet de valse belofte dat zij de wereld kan redden door het scheppen van rijkdom en voorspoed, claimt zeggenschap over het hele leven en eist een totale overgave die gelijk staat aan afgoderij.
11. Wij erkennen dat de situatie gruwelijk en gecompliceerd is. We zijn niet op zoek naar eenvoudige antwoorden. Als zoekers naar waarheid en gerechtigheid en kijkend door de ogen van machteloze en lijdende mensen, zien we dat de huidige wereld(wan)orde geworteld is in een extreem complex en immoreel economisch systeem dat verdedigd wordt door imperiale macht ('empire'). Met het gebruik van het begrip 'imperiale macht' ('empire') bedoelen we het samenvallen van economische, culturele, politieke en militaire macht dat een systeem vormt waarin machtige staten die hun eigen belangen beschermen en verdedigen, domineren.
12. In de klassieke liberale economie zijn staten er om privé-eigendom en marktcontracten te beschermen. Door de strijd van de arbeidersbeweging begonnen staten de markten te reguleren en sociale voorzieningen te verzorgen. Sinds de jaren '80 is, als gevolg van de transnationalisering van het kapitaal, het neoliberalisme begonnen de welzijnsfuncties van de staat te ontmantelen. Onder het neoliberalisme is het doel van de economie het verhogen van de winsten en omzet voor de eigenaren van productie en financieel kapitaal, wat gepaard gaat met uitsluiting van het merendeel van de mensen en met vermarkting van de natuur.
13. Net zoals de markten zijn de politieke en juridische instituties die hen beschermen geglobaliseerd. De regering van de Verenigde Staten van Amerika en zijn bondgenoten gebruiken, samen met internationale financiële en handelsinstellingen (Internationaal Monetair Fonds, Wereldbank en Wereld Handels Organisatie), politieke economische of militaire allianties om de belangen van kapitaalbezitters te beschermen en te bevorderen.
14. We zien dat de economische crisis op een dramatische manier samengaat met de integratie van economische globalisering en een geopolitiek die gesteund wordt door een neoliberale ideologie. Dit is een wereldomspannend systeem dat de belangen van de machtigen verdedigt en beschermt. Het beïnvloedt en betovert ons allemaal. Zo'n systeem van accumulatie van rijkdom ten koste van de armen wordt in de bijbel beschouwd als ontrouw aan God en als verantwoordelijk voor menselijk lijden dat te voorkomen is, en wordt Mammon genoemd. Jezus heeft ons geleerd dat we niet zowel God als Mammon kunnen dienen (Luc.16:13).

Geloofsbelijdenis ten aanzien van economisch onrecht en ecologische Vernietiging

15. Een *verplichting* vanuit het geloof kan, afhankelijk van regionale en theologische tradities, op uiteenlopende manieren uitgedrukt worden: als belijdenis, als het samen belijden, als geloofsovertuiging, als trouw aan het verbond van God. Wij kozen voor een belijdenis, niet in de betekenis van een klassieke doctrinaire belijdenis, want de WARC kan zo'n belijdenis niet opstellen, maar om de noodzaak en de urgentie te laten zien van een daadwerkelijk antwoord op de uitdagingen van onze tijd en op de oproep van Debrecen. We nodigen lidkerken uit om ons gezamenlijk getuigenis te ontvangen en erop te antwoorden.
16. Sprekend vanuit onze reformatorische traditie en ziende de tekenen van de tijden, bevestigt de Algemene Vergadering van de WARC dat economische gerechtigheid wereldwijd essentieel is voor de integriteit van ons geloof in God en ons discipelschap als Christenen. We geloven dat de integriteit van ons geloof op het spel staat als we zwijgen of weigeren te handelen ten aanzien van het huidige systeem van neoliberale economische globalisering en daarom **belijden** we tegenover God en elkaar.
17. **Wij geloven** in God, Schepper en Behoeder van alle leven, die ons roept als partners in de schepping en verlossing van de wereld. We leven in de belofte dat Jezus Christus is gekomen opdat allen een leven en overvloed zullen hebben (Joh. 10:10). Geleid en staande gehouden door de Heilige Geest stellen we ons open voor de realiteit van onze wereld.
18. **Wij geloven** dat God heer is over de gehele schepping. "Van de Heer is de aarde en haar volheid" (Psalm 24:1).
19. **Daarom verwerpen wij** de huidige economische wereldorde die ons door het wereldwijde neoliberale kapitalisme wordt opgelegd en elk ander economische systeem, waaronder absolute planeconomie, dat het verbond van God tart door de armen, de kwetsbaren en de hele schepping uit te sluiten van de volheid van leven. We verwerpen iedere claim van economische, politieke of militaire macht die Gods heerschappij over het leven omver werpt en handelt in strijd met Gods rechtvaardige regering.
20. **Wij geloven** dat God een verbond heeft gesloten met de gehele schepping (Gen. 9:8-12). God heeft op aarde een gemeenschap tot stand gebracht die gegrondvest is in het visioen van gerechtigheid en vrede. Het verbond is een genadegave, die niet op de markt te koop is. (Jes. 55:1). Het is een economie van genade: als een huishouden voor alle schepselen. Jezus laat ons zien dat het een inclusief verbond is waarin de armen en gemarginaliseerden voorrang krijgen, en Hij roept ons op om gerechtigheid voor de "minste van deze" (Mat. 25: 40) in het midden van de levensgemeenschap op te richten. De gehele schepping is gezegend en opgenomen in dit verbond (Hosea 2:18 e.v.).
21. **Daarom verwerpen wij** de cultuur van buitensporig consumentisme en wedijverende hebzucht en het egoïsme van de neoliberale wereldmarkt, en ieder ander systeem dat pretendeert dat er geen alternatief is.
22. **Wij geloven** dat iedere economie van het huishouden van leven, dat ons is gegeven door Gods verbond om het leven te onderhouden, rekenschap verschuldigd is aan God. Wij geloven dat de economie er is om de waardigheid en het welzijn van mensen in gemeenschappen te dienen, binnen de grenzen van de duurzaamheid van de schepping. We geloven dat mensen geroepen zijn om God te verkiezen boven Mammon en dat het belijden van ons geloof een daad is van gehoorzaamheid.
23. **Daarom verwerpen wij** de ongereguleerde accumulatie van rijkdom en onbeperkte groei die al miljoenen levens heeft gekost en een groot deel van de Gods schepping vernietigd heeft.
24. **We geloven** dat God een God van gerechtigheid is. In een wereld van corruptie, uitbuiting en hebzucht is God op een bijzondere manier de God van de behoeftigen, de armen, de verschoppelingen en de misbruikten (Psalm 146: 7-9). God roept op tot rechtvaardige verhoudingen met al het geschapene.
25. **Daarom verwerpen wij** iedere ideologie of economisch regiem dat winst boven mensen laat gaan, geen zorg draagt voor de hele schepping en dat de gaven van God die bedoeld zijn voor iedereen, privatiseert. Wij verwerpen iedere leer die -in naam van het evangelie- diegenen rechtvaardigt die zo'n ideologie ondersteunen of zich er niet tegen verzetten.

26. **We geloven** dat God ons roept om aan de zijde te gaan staan van hen die slachtoffers zijn van onrecht. We weten wat de Heer van ons vraagt: recht te doen en getrouwheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met God (Micha 6:8). Wij zijn geroepen om ons te verzetten tegen iedere vorm van onrecht in de economie en tegen milieuvernietiging, “zodat het recht als water golft en gerechtigheid als een immer vloeiende beek”(Amos 5:24).
27. **Daarom verwerpen wij** iedere theologie die beweert dat God alleen met de rijken is en dat armoede een fout is van de armen. Wij verwerpen iedere vorm van onrecht die rechtvaardige relaties – gender, ras, invaliditeit, of kaste- vernietigt. We verwerpen iedere theologie die verklaart dat menselijke belangen boven de natuur gaan.
28. **We geloven** dat God ons roept om het roepen van de armen en het zuchten van de schepping te horen en om Jezus Christus na te volgen die is gekomen om te zorgen dat allen leven hebben en overvloed (Joh. 10:10). Jezus brengt de verdrukten gerechtigheid en brood aan degenen die honger hebben; Hij bevrijdt de gevangenen en geeft blinden het gezicht (Luc. 4: 18); Hij steunt en beschermt de vertrapte, de vreemdeling, de wezen en de weduwen.
29. **Daarom verwerpen wij** iedere kerkelijke praktijk of leer die de armen en de zorg van de schepping niet tot haar opdracht rekent en die troost geeft aan diegenen die komen om “te stelen, te slachten en te verdelen” (Joh.10:10) in plaats van om de “goede herder” te volgen die is gekomen om leven te geven aan allen (Joh.10:11).
30. **Wij geloven** dat God mannen, vrouwen en kinderen van alle plaatsen samenroept, rijk en arm, om de eenheid van de kerk en zijn opdracht hoog te houden, zodat de verzoening waartoe Christus oproept, zichtbaar kan worden.
31. **Daarom verwerpen wij** iedere poging in de kerken om een scheiding aan te brengen tussen gerechtigheid en eenheid.
32. **Wij geloven** dat we geroepen zijn in de Geest om rekenschap af te leggen van de hoop die door Jezus Christus in ons is, en geloven dat gerechtigheid zal zegevieren en vrede zal heersen.
33. **Wij verplichten ons** om te streven naar een wereldwijd verbond voor gerechtigheid in de economie en de aarde in Gods huishouden.
34. **Wij belijden** deze hoop **nederig**, omdat we weten dat ook wij onder het oordeel staan van Gods gerechtigheid.
- We erkennen de medeplichtigheid en schuld van hen die bewust of onbewust profiteren van het huidige neoliberale economische systeem; we erkennen dat hieronder ook kerken en leden van onze eigen reformatorische traditie vallen en daarom roepen we op tot een schuldbelijdenis.
  - We erkennen dat we bevangen zijn geraakt door de cultuur van consumentisme, door de wedijverende hebzucht en egoïsme van het huidige economische systeem. Deze zijn maar al te vaak zelfs onze spiritualiteit binnengedrongen.
  - We belijden onze zonde dat we de schepping misbruiken en dat we onze taak als rentmeesters en partners van de natuur niet vervullen.
  - We belijden onze zonde dat het gebrek aan eenheid in onze reformatorische familie onze mogelijkheden heeft aangetast om helemaal in dienst van God te staan
35. **Wij geloven**, in gehoorzaamheid aan Jezus Christus, dat de kerk geroepen is om te belijden, te getuigen en te handelen, zelfs wanneer overheden en menselijke wetten het hun verbieden en bestraffing en lijden het gevolg zijn (Hand. 4:18 e.v.). Jezus is Heer.
36. **Wij loven** samen God, Schepper, Verlosser, en Geest, die “machtigen van de troon heeft gestort en eenvoudigen verhoogd, hongerigen met goederen vervuld en rijken ledig weggezonden” (Luc.1:52 e.v.).

Naar een verbond voor Gerechtigheid

37. Door samen ons geloof te belijden, sluiten we een verbond in gehoorzaamheid aan God, als een blijk van ons vertrouwen in wederzijdse solidariteit en in betrouwbare relaties. Dit helpt ons samen te werken aan gerechtigheid in de economie en op de aarde, zowel in onze gezamenlijke wereldwijde context als in onze uiteenlopende regionale en lokale situaties.
38. Op deze gemeenschappelijke weg hebben sommige kerken al hun engagement uitgesproken in een geloofsbelijdenis. We dringen er bij hen op aan dat zij doorgaan hun belijdenis in concrete handelingen te vertalen, zowel regionaal als lokaal. Andere kerken hebben er al een begin mee gemaakt om zich te verbinden met dit proces en activiteiten te ondernemen, en wij dringen er bij hen op aan op die weg verder te gaan met educatie, belijden en actie. Omdat wij ons in het verbond wederzijds verantwoordelijk weten, dringen we er op aan bij de kerken die zich nog aan het beraden zijn, om meer aan educatie te doen en verder in de richting van een belijdend spreken te gaan.
39. De Algemene Vergadering roept de lidkerken op om, op basis van deze verbindende relatie, de moeilijke en profetische taak op zich te nemen om deze belijdenis uit te leggen aan de plaatselijke gemeenten.
40. De Algemene Vergadering dringt er bij lidkerken op aan om deze belijdenis in de praktijk te brengen door de aanbevelingen met betrekking tot economische gerechtigheid en ecologische kwesties van de Commissie van Publieke Zaken op te volgen.
41. De Algemene Vergadering bindt de WARC op het hart samen met andere kerkgemeenschappen, de oecumenische gemeenschap, gemeenschappen van andere geloofsovertuigingen, civiele bewegingen en volksbewegingen te werken aan een rechtvaardige economie en integriteit van de schepping, en roept onze lidkerken op om hetzelfde te doen.
42. Nu verklaren wij met heel ons hart dat we onszelf, onze tijd en onze energie in zullen zetten om de economie en de aarde te veranderen, te vernieuwen en te herstellen, omdat we het leven kiezen, opdat wij en ons nageslacht zullen leven (Deuteronomium 30: 19).

(vertaling Oikos 2004)

Hoofdstuk 4

Noord-Zuid-gesprek over de 'Accra-confession'

In de zomer van 2005 vond in Kameroen een gesprek plaats tussen protestantse studenten uit Kameroen (Dschang) en uit Nederland (Amsterdam) over de Accra-verklaring, in het kader van een uitwisselingsproject dat vanuit Kameroen begeleid werd door de daar werkende studentepastor Eveline Bersma. Hieronder geven we een impressie van dat gesprek, waarbij K 1,2,3... staat voor de studenten uit Kameroen en N 1,2,3.. voor de Nederlandse studenten.

N1 Ik vind dit stuk een goed initiatief. Wel denk ik dat je minder specifiek vanuit het christendom, maar meer vanuit alle religies moet kijken hoe je de wereld vooruit kan helpen. In een neo-liberaal-systeem is wel de religieuze infrastructuur heel erg belangrijk.

K1 Wij zijn (jonge) christenen. Wij moeten ons dan ook niet schamen voor onze identiteit.

N2 Dit initiatief is juist goed omdat het ons geloof als basis neemt.

N3 Ik mis alleen meer expliciete handreikingen naar andere religies.

K2 Die staan er gewoon in, nl. onder punt 41.

N4 Maar punt 41 zou wel wat sterker kunnen. We moeten echter niet vergeten dat het hier om een confessie gaat. Die moet dus vanuit onze eigen achtergrond zijn. Bovendien kan het wachten op andere religies vaak lang duren.

N1 Waarom heb je überhaupt religie nodig om bepaalde problemen in Afrika op te lossen?

N2 Omdat er in Afrika christenen zijn met problemen. Christenen leven met hun religie en moet je dus vanuit onze religie benaderen.

N4 Dat er vanuit Bijbels perspectief kritiek wordt geleverd op het neoliberalisme, is positief en maakt me blij.

K1 Ach, ik lees mijn hele leven al dit soort statements. In dit gedeelte van de wereld worden we moe van dit soort gedoe. Het is vaak naïef. Juist door de globalisering kunnen we problemen lokaliseren en is de wereld ook verbeterd (denk aan de komst van de telefoon). In ons dagelijks leven zit vooruitgang. We moeten dan ook nederig zijn wanneer we dit bekritisieren. Maak economieën socialer. De belangrijkste vraag is wie in deze wereld de meeste voordelen hebben.

N1 Hoe maken we het neo-liberalisme dan socialer?

K1 Dit systeem heeft zijn voordelen. We kunnen nu bellen. En dat wordt ook nog eens steeds goedkoper. Dit document gaat daar te gemakkelijk aan voorbij.

K3 Hoezo voordelen? Kijk eens naar onze bedrijven. Wij kunnen de concurrentie met landen als China helemaal niet aan.

K1 Dat is onze eigen verantwoordelijkheid. Dat komt omdat ons management niet deugt.

K4 Het gaat niet alleen over mismanagement. Je moet ook kijken naar het protectionistische beleid van Europa. Doordat zij hun kippenvlees hier dumpen, kunnen in Kameroen de kippenboeren niet overleven. Daarnaast heeft het geld in Afrika een veel te lage waarde. Ik vind dat de kerken een profetische taak hebben en daarom steun in deze confessie.

N4 Heb je een voorstel hoe de kerk dit soort problemen kan oplossen?

K4 Ik ben het over het algemeen eens met dat liberaliseren, maar ik vind dat we het onrecht moeten bestrijden. Ik denk dat je bij de kerk vooral moet kijken naar de mensen aan de basis en niet alleen naar de kerkleiders en overheden.

N2 Ja, de oplossing moet ook uit Afrika zelf komen. De Afrikanen moeten ook zelf willen.

N4 Maar hoe organiseren we een mobilisatie van mensen? Hoe gaan we bijvoorbeeld die concurrentie met China te lijf?

K4 Het probleem met dit soort documenten is dat het dromen blijven. De ideeën moeten landen in de werkelijkheid. Het is de taak van de kerken om dit soort theorieën in praktijk te brengen.

K2 Wie en wat is 'de kerk' eigenlijk? Ongerechtigheid vind je niet alleen in de buitenwereld, maar ook in de kerk zelf.

K5 Precies. Laten we onze wonden likken, want we hebben veel problemen in de kerk en natuurlijk in de politiek. Ik ben het zeer eens met punt 8. Verder denk ik dat mensen niet moeten zeggen 'God wil dit en God wil dat', maar 'wij willen dit en wij willen dat'. Waarom hebben we God daarbij nodig? De oplossingen voor problemen moeten uit onszelf komen!

K6 Ik vind dat dit document voor iedereen moet zijn. Niet alleen voor de christenen. Verder ben ik het

met K5 eens dat we vooral naar de mensen moeten kijken. Als mensen er vanuit gaan dat de natuur van God is, dan zullen ze niet beseffen dat ze er ook verantwoordelijk voor zijn. Je moet zeggen: de natuur is van ons, het is onze toekomst.

K8 De mensen die dit geschreven hebben missen elke vorm van realiteitszin. De mensen zijn ondergeschikt aan allerlei tendensen. Een daarvan is dat de mens competitief is en dat ieder mens en elke organisatie een eigen belang heeft. Alles is economie.

K2 Dat iedereen competitief is, dat is niet erg. We moeten alleen onrechtvaardigheden voorkomen.

K7 De kerken kunnen niet zeggen dat ze geen problemen hebben. Ze moeten juist zoeken naar oplossingen.

N2 We moeten juist initiatief nemen als er problemen in de kerk zijn. Ook daar zijn we samen verantwoordelijk voor.

K5 Ik wil terug naar mijn punt, want wat is de missie van de kerk? God's rechtvaardigheid of menselijke rechtvaardigheid?

K4 Ik denk dat we op aarde een paradijs moeten creëren als kerk, waarin mensen vrij zijn. Maar waarin je ze ook de goede weg wijst.

K1 We moeten vanuit de kerk beginnen met nieuwe initiatieven. Mijn zorg is dat de kerken hier net zo leeg worden als in Europa, omdat we onze lokale kracht niet gebruiken. We moeten hulpvaardige lokale gemeenschappen bouwen en niet te globaal denken

De voorstellen van de groep

K1 Het afschaffen van de subsidies voor Europese boeren. Verder moeten christenen posities innemen die niet altijd gewenst zijn. En we moeten ons beseffen dat Afrikanen geen slachtoffers zijn. We moeten hier zelf de corruptie, het mismanagement en het dictatorschap aanpakken. De kerken hebben een unieke verantwoordelijkheid om zich in te zetten tegen egoïstische belangen.

K8 Ik denk dat onze gemeenschap de realiteit moet inzien en meer moet gaan samenwerken (ook kerken), want dat geeft je stem meer gewicht.

K4 -Allereerst moeten mensen hun cultuur gaan waarderen. Anders kan er geen vooruitgang zijn.

-Kerken moeten hun manier van prediking veranderen. Zij hebben de educatieve taak om mensen te leren wat de consequenties van bepaald handelen zijn.

-Kerken moeten meer interveniëren in het politieke en sociale leven.

-Je moet de macht van de mensen zelf vergroten.

-De missie van de kerk moet gericht zijn op onderwijs en zorg.

N1 Kerken zijn een instrument om deze problemen op te lossen. Wat zouden de Europese overheden moeten doen?

K5 Waarom zou Europa Afrika moeten helpen? Afrika is niet arm.

N2 De Europese Unie zou educatieve projecten moeten stimuleren om de kennis in Afrika te vergroten. Bijvoorbeeld door studenten tijdelijk in Europa te laten studeren.

K7 Ik denk dat Europa haar vervuiling moet tegengaan, omdat die de natuur beschadigt. Daarnaast denk ik dat ze ons geen vis moeten geven, maar een net, zodat we voor onszelf kunnen zorgen.

K2 We moeten over meer actoren nadenken. Wat kunnen we zelf als samenleving doen?

K6 Ik denk dat de kerkleiders actiever moeten zijn in het sociale leven. Niet alleen door de preken, maar door mensen te laten participeren. Mensen denken: ik ben arm, omdat God dat zo besloten heeft. Dat moet veranderen door sociale educatie en participatie.

K5 We moeten onze eigen wonden likken en vechten tegen de corruptie. Ook moeten we proberen meer met een stem te spreken.

(met dank aan Eveline Bersma en Patrick Nederkoorn)

Neoliberaaal Kapitalisme, Gerechtigheid en Duurzaamheid:

de Accra-Declaratie van de World Alliance of Reformed Churches

door Prof. Dr. J.B. (Hans) Opschoor,
Institute of Social Studies (Den Haag) en Vrije Universiteit (Amsterdam)

En zij zeggen "Vrede, vrede! doch daar is geen vrede"
(naar Jeremia 6:14)

Inleiding

Ondanks herhaalde wereldwijde oproepen tot het ontwikkelen en uitvoeren van agenda's voor rechtvaardigheid en duurzaamheid (bijvoorbeeld op de VN-toppen te Rio de Janeiro 1992 en Johannesburg 2002), zien we in feite een toenemende ongelijkheid in de welvaartsverdeling en een toenemende onduurzaamheid (of op zijn minst: een groter wordend risico daarvan). De ongelijkheid tussen de rijkste en de armste 20% van de landen is sinds 1960 vertweeënehalfvoudigd (UNDP, 1999), ondanks dat gemiddelde inkomens in arme landen stijgen en de armoede daalt (behalve misschien in Afrika). Het laatste rapport aan de VN betreffende milieuproblemen, de "Millennium Ecosystem Assessment" (2005), stelt dat zo'n 60% van de ecosystemen op aarde kwalitatief achteruitgaan of onduurzaam worden gebruikt, met als gevolg een toegenomen kans op nieuwe ziektes, op het ineensstorten van visvoorraden en op klimaatverandering. De welvaart van toekomstige generaties wordt bedreigd, en de armsten zullen het zwaarste lijden. De wereld zinkt verder weg in relatieve armoede en ecologische verarming, en wordt gevoeliger voor grotere en kleinere natuurlijke en sociale rampen.

De Wereld Alliantie van Reformatorische Kerken (WARC¹) heeft in zijn Algemene Vergadering in Accra, augustus 2004, een "besluit aangaande onze geloofsverplichting" genomen. Het betreffende document hield naast een analyse ook een oproep in aan de lidkerken tot een "verbond voor gerechtigheid in de economie en op de aarde" (dit is de officiële titel van het document), en een geloofsbelijdenis terzake van de waargenomen economische onrechtvaardigheid en milieuverwoesting. Zoals zal blijken, zoekt de WARC de oorzaak voor deze crisis in de neoliberale ideologie en het daarbij horende economische stelsel (het mondiale kapitalisme) en die moeten het dan ook ontgelden. Hieronder haal ik het document aan als de 'Accra-Verklaring' (AV). Dit proces binnen de reformatorische kerken loopt parallel aan een soortgelijk project binnen de Wereldraad van Kerken (WRK) dat zal leiden tot een verklaring die in 2006 aan de Assemblee van de WRK zal worden aangeboden (en die een explicietere maatschappelijke strategie voorstaat dan de AV maar geen belijdenis omvat)².

Hieronder gaat het mij om de volgende vragen:

- Wat zegt de WARC over gerechtigheid en ongerechtigheid in de economie?
- Welke analyse hanteert men van het economisch proces en het economische stelsel? Welke ethische invalshoek ligt ten grondslag aan het oordeel van de WARC over beide?

Ik wil de verklaring bezien als econoom en vanuit mijn eigen betrokkenheid bij het zoeken naar mogelijkheden voor duurzame ontwikkeling. Ik begin daarom met mijn eigen kijk op de geschetste problematiek (sectie 2), ga dan over tot een weergave van de WARC-analyse (sectie 3) en kom tenslotte (sectie 4) toe aan vragen betreffende de status van belijdenis die aan de uitkomsten van die analyse wordt verbonden. Mijn conclusies zijn te vinden in sectie 5.

2. Mondialisering, Milieugebruiksruimte en Economische Stelsels

Om de ontwikkelingen uit het begin van mijn inleiding te duiden, wil ik een analyse pogen op twee niveaus: dat van de maatschappij in het algemeen (naar Habermas, 1981), en dat van de economische stelsels in het bijzon-

¹ De WARC kent 107 lidkerken, waarvan meer dan de helft van buiten de OECD-regio. In Nederland zijn de Protestantse Kerk in Nederland en de Remonstrantse Broederschap lid van de WARC en is de Bond van Vrij Evangelische Gemeenten waarnemer.

² "Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth (AGAPE), (final draft 4-3-5). Hieronder zal ik af en toe uit dit document citeren, in vergelijking met de AV.

der (omdat die in de AV zo aan kritiek onderhavig zijn).

2.1. Kolonialisering van de Leefwereld

Volgens de sociaal-filosoof Habermas is elke maatschappij (idealiter) een geheel van handelende personen die hun handelingen op elkaar afstemmen in dialoog of communicatie. Zo bezien, vormen die maatschappijen ook evenzovele *leefwerelden*. De leefwereld is wat mensen ervaren als hun eigen, vanzelfsprekend milieu en waarin ze hun bestaan als zinvol kunnen beleven. Het proces van modernisering heeft volgens Habermas geleid tot structurele ontwikkelingen binnen de leefwerelden: steeds meer zou het ‘communicatief handelen’ zijn verdrongen door in die leefwerelden binnendringende systemen van doelrationeel handelen. Habermas noemt de economische en politieke systemen van de markt en de staat. Die opereren autonoom, op basis van een eigen, inherente rationaliteit, en onttrekken zich aan de wil, waarden en doelen van hen die de leefwerelden bevolken. Gaat dat proces te ver door, dan spreekt Habermas van een ‘kolonialisering’ van de leefwereld door deze systemen. Mensen ervaren hun leefwereld dan niet langer als iets waarvan zijzelf de ontwikkelingsgang en -richting bepalen.

De socioloog Mannheim³ ziet de structuren van bureaucratie en markt steeds meer een vorm van functionalistische rationaliteit opleggen, in tegenstelling tot de substantiële rationaliteit (het zelf afwegen van waarden en kiezen tussen alternatieven door burgers – de communicatieve rationaliteit van Habermas). In die functionalistische rationaliteit gaat het om doelbereiking door regelgeving en –handhaving (via de bureaucratie) en efficiency: doelbereiking tegen de laagste offers, waarvoor met name de markt de instrumentele structuur is. In een tijd van wegvallende zekerheden over het goede, neemt functionele rationaliteit maar al te gemakkelijk de plaats in van substantiële – het biedt een vorm van zekerheid. Het is bovendien een vorm van zekerheid die de onvrijheid van ooit opgelegde substantiële waarden en normen vervangt door de ogenschijnlijke vrijheid van het ongebonden individualisme. Zo vervangen de calculerende burger en de *homo economicus* het *zoön politicon* van Aristoteles. Omgekeerd zou een eenmaal ingezet proces van penetratie door markten en bureaucratieën – de geïnstitutionaliseerde functionele rationaliteit – zich padgebonden ontwikkelen tot een steeds verdergaande beheersing van de samenleving door die structuren. De pil wordt verguld doordat het systeem zijn onderdanen het brood en de spelen van de maximaal groeiende consumptie⁴ biedt – langs lijnen van behoeftebevrediging die oorspronkelijk ook voor die mensen van belang waren maar die in de loop van het proces steeds meer gestroomlijnd werden tot de levering van goederen waarnaar het systeem de vraag genereerde.

In lijn met Habermas zou ik aan dit alles eerder een marktkritische dan een marktarmende maatschappijvisie willen ontleenen. Ook velen in ontwikkelingslanden – en binnen de kerken daar – zien de schaduwzijden van deze sociaal-psychologische kolonialisering en de economisch-politieke kolonialisering waaraan ze ondertussen ook al waren onderworpen.

In het verlengde van de kolonialisering van de leefwereld mag m.i. (en op dezelfde gronden) worden gesteld dat de politieke en economische systemen ook de ecologische onderbouw van de leefwerelden zijn gaan domineren (en ze voor eigen oogmerken gaan exploiteren). We kunnen de biosfeer zien als een aantal samenhangende ecosystemen of ‘lief support systeem’ die het leven in stand houden door het te voorzien van voedsel, water, zuurstof, energie en wat dies meer zij. Mede gezien de eindigheid van die biosfeer en de daarin voorkomende materiële voorraden (denk aan olie en gas), en de eindige vermogens van regeneratie van vernieuwbare hulpbronnen en van absorptie van milieudruk als vervuiling, kan worden gesproken van een eindige ‘milieu(gebruiks-) ruimte’ waarbinnen de menselijke activiteit moet blijven op straffe van het onduurzaam worden ervan (Opschoor 1987, Sachs e.a. 2002, WCC 2005). Ook deze milieugebruiksruimte is gekoloniseerd geraakt.

2.2. Mondialisering en “verglobalisering”

Een van de ernstige risico’s van kolonialiseringprocessen is, dat diegenen die erdoor geraakt worden niet of nauwelijks in staat zijn effectieve tegenmacht te vormen. Extra schrijnend wordt dit wanneer de dominante systemen ongevoelig worden voor *feedbacks* die wijzen op een verminderde of verdwijnende sociale en/of eco-

³ Zie Blokland (2005).

⁴ Dit heeft merkwaardige kanten, onder meer het idee in de economie van de onbegrensde behoeftes. “Genoeg” is een substantieel oordeel – de functionele rationaliteit kent dat oordeel niet. Het kent de maximalisering, en eventueel de optimalisering (d.w.z. maximalisering binnen nevenvoorwaarden) maar er zal worden gestreefd naar het wegduwen van die condities of – dat is de irrationele vorm daarvan – het ontkennen van die voorwaarden dan wel het veronderstellen dat ze door toekomstige innovaties wel zullen worden weggeduwd. Dit punt wordt des te wezenlijker naarmate wij de economie moeten zien als zich afspelend in een ten principale begrensde milieugebruiksruimte (zie onder).

logische houdbaarheid. Daarvan is nu sprake: voor alle signalen die uit de leefwerelden tot ons komen en/of op de teloorgang van de biosfeer betrekking hebben zijn onze bestuurs- en beheerssystemen op nationaal en regionaal/internationaal niveau onvoldoende gevoelig. De innerlijke 'logica' of rationaliteit van de wereld van markt (economie) en staat (politiek) maakt bestuurders althans gedeeltelijk blind voor de gevolgen van sociale marginalisering of uitsluiting, of van toenemende relatieve armoede of onduurzaamheid. En "de markt" en de economische krachten reageren slechts op prikkels in termen van kosten en opbrengsten ('efficiency'). Ze zijn er stelselmatig op gericht om hoe dan ook een voortgaande economische groei te genereren, omdat dit nu eenmaal als de beslissende voorwaarde wordt gezien voor het produceren van voldoende middelen om risico's inzake voortbestaan te kunnen bufferen, af te wentelen of te voorkomen. Bij Habermas is het nog zo dat naast de economische systemen politieke systemen werkzaam zijn en die zouden in principe macht kunnen uitoefenen tegenover economische. Maar in het geval dat ook de politieke macht zijn legitimiteit verliest (bijvoorbeeld door dat ze is of wordt 'ingepakt' door economische machten) houdt dat in dat de leefwereld nog eens extra in de verdrinking raakt. Er is inderdaad sprake van zo'n verlies.

Sinds het einde van de Koude Oorlog, in 1989, is het verschijnsel *mondialisering* naar voren gekomen. Daarbij gaat het om aanmerkelijk meer dan alleen maar de geografische expansie of om een versnelde internationalisering van handel en van markten. In toenemende mate blijken economische en financiële processen zich te onttrekken aan de invloed van (c.q. de beïnvloedbaarheid door) de staat of 'de politiek'. Van de twee systemische krachten dreigt er dus één (t.w. de politieke) ten opzichte van de ander (de economisch-financiële) stelselmatig aan invloed in te moeten boeten. In zoverre men nu hoop mocht hebben op politieke systemen als democratische expressies van tegenmacht tegenover eenzijdig op eigen expansie gerichte (en daarmee sociaal en ecologisch vrijwel ongevoelige) economische macht, komt men dus van een koude kermis thuis. De politiek van en in de meeste landen lijkt impotent te worden. Mondialisering langs neoliberale lijn dreigt in toenemende mate het machtsmonopolie te laten aan economische krachten die naar geen andere normativiteit luisteren dan die welke binnen het economische systeem heerst: de normativiteit van *efficiency* en *expansie*. Men denke daarbij aan de overdracht van zeggingsmacht aan lichamen als de Wereld Handels Organisatie (zonder dat de grenzen van de macht van dat lichaam zelf buiten haar eigenlijke domein duidelijk zijn), en aan de invloed van de zogenaamde "Washington Consensus" (van Wereldbank, IMF en regering van de VS) op de inrichting van de economische ontwikkeling op wereldschaal.

Mondialisering heeft positieve kanten (de universalisering van mensenrechten, de democratisering van toegang tot kennis via ICT, samenwerking van NGOs via het World Social Forum, de economische groei, etc) en nadelige (de marginalisering en uitsluiting, zowel als de culturele homogenisering die het gevolg lijken te zijn van economische globalisering). Juist bij de economische aspecten van mondialisering doet zich het fenomeen voor van een ideologisch aangestuurde, 'projectmatige' versnelling van de mondialisering door bijvoorbeeld het overleg in WTO-verband en soortgelijke of verwante multilaterale processen.

Ik aarzel niet om (met vele anderen) bij globalisering van een *project* te spreken; je zou dat, in onderscheid van het autonome proces van mondialisering, kunnen aanduiden met de term: *verglobalisering*. Daarbinnen zou ik dan willen spreken van *vereconomisering* als steeds meer goederen en diensten binnen het domein van wereldmarkten en daarop dominante regimes worden geplaatst (cultuur, kennis, etc). Dit project, dat het in zekere zin 'natuurlijke' proces van globalisering versnelt en richt, wordt ondernomen vanuit multilaterale instellingen (WTO, WB, IMF), multinationals (door hun investerings- en vestigingsgedrag), en de rijk(st)e landen en hun denktanks (G7/8, OECD, etc).

Het is echter niet zo, dat de activiteiten van die actoren en de netwerken die zij vormen zomaar gereduceerd kunnen worden tot een simplistisch machtsblok. Wel is waar dat de *dynamiek* sinds enige tijd in de richting gaat van een oligarchische hegemonie aangestuurd vanuit een asymmetrisch en unipolair model van beïnvloeding van mondiale structuren en mechanismen. Maar: (1) de verschillende actoren in het netwerk hebben vaak tegenstelde belangen, worden aangestuurd door verschillende gemeenschappen van 'stakeholders', en zijn in meerdere of mindere mate beïnvloedbaar door tegenmachtsvorming. En: (2) de overwegingen die worden gehanteerd in die netwerken worden ook beïnvloed door visies op lange termijn eigen belang. Tenslotte: (3) een aantal dragers van het verglobaliseringsproject en de vereconomiserings-poot daarbinnen, doen dat niet vanuit een wens of de noodzaak kapitaalcrachtige belangen te dienen, maar omdat zij oprecht menen dat neoliberale strategieën de minst slechte weg naar economische ontwikkeling vormen, en dat zij daarbij soms nog gelijk hebben ook (wat niet wil zeggen dat hun ideologie of hun project integraal omarmd moet worden).

2.3. Economische Stelsels en "het" Kapitalisme

Economische systemen zijn min of meer op zichzelf werkende, samenhangende gehelen van economische krachten en structuren. Elk economische systeem is een manier van omgaan met schaarse hulpbronnen in een maatschappij waarin wordt gestreefd naar vergroting van rijkdom of behoeftebevrediging⁵. Het feitelijke geheel van voortbrenging en con-

sumptie is men het “economisch proces” gaan noemen, de institutionele arrangementen waaronder dat systeem werkt, heet het “economisch stelsel” (of de economische orde). Economische stelsels zijn de producten van historische processen van vorming (en oplapping!) van instituties en structuren in een ooit ingeslagen richting. Je verandert ze niet zomaar eventjes; de structurele onderdelen ervan zijn niet los verkrijgbaar of wegneembaar. Er is sprake van “paf-hankelijkheid”: eenmaal ingeslagen wegen worden in reactie op problemen veelal met kleine verbeteringen binnen de bestaande kaders verder vervolgd, tot het niet langer gaat en er een (revolutionaire) doorbraak komt naar een volgende generatie van economische stelsels. *Grosso modo* heeft de geschiedenis ons de volgende economische stelsels doen zien: zogenaamde primitieve stelsels (in tribale maatschappijen), en feodale (op basis van het bezit van het land door een bepaalde klasse). De handelstendenties die zich in de laat-feodale maatschappij ontwikkelden (gekoppeld aan de opkomst van steden en gilden) leidden tot een doorbreking van de feodale macht en de opkomst van een ‘commercial society’ waaruit het kapitalisme ontstond (het stelsel waarin het financiële kapitaal meer dan land de productiefactor wordt die de doorslag geeft in de ontwikkeling van het economische proces. De vrije burger (als producent, handelaar, en consument) nam de scepter over van de landheer.

Adam Smith, de grondlegger van de economie en de theorie van het kapitalisme, zag in (of liever: onder, achter) het feitelijke maatschappelijke verkeer een aantal ‘natuurlijke’ mechanismen en relaties en het leek hem dat de maatschappij die wetmatigheden maar het beste kon vertalen in concrete structuren en mechanismen – de reël bestaande economische orde, om zo te zeggen. Van Plato nam hij de gedachte dat de maatschappij bestaat uit mensen die elk niet in staat zijn in hun eigen behoeften te voorzien, zich daarom specialiseren in het voortbrengen van bepaalde producten, die ze dan ruilen. Zonder die arbeidsdeling zou de maatschappelijke ‘rijkdom’ nooit zo hoog zijn; arbeidsdeling is een efficiënte vorm van maatschappelijke voortbrenging, in het belang van allen. Smith voegde daaraan toe, dat in het ruilproces ieder op basis van zijn eigen belang opereert en dat dat voor de gemeenschap het beste resultaat oplevert. Als door een ‘invisible hand’ wordt de maatschappij daartoe gebracht, zelfs/juist als haar leden gewoon zelfzuchtig zijn: men ruilt immers alleen maar als men het resultaat daarvan prefereert boven de uitgangssituatie. Alle partijen gaan erop vooruit. Ondernemen om winst is niet *per se* maatschappelijk verwerpelijk – eerder niet dan wel⁶. Een dergelijk systeem van regulering via de markt (een ‘markteconomie’) zou tot een dynamisch evenwicht leiden. Bij dat evenwicht kan overigens – dat zagen de klassieke economen al in – een inkomensverdeling tevoorschijn komen die maatschappelijk niet zo gewenst is. En ondertussen weten we ook dat dat evenwicht dat ontstaat misschien niet duurzaam is vanwege de milieudegradatie die in zo’n markteconomie zal ontstaan doordat toekomstige behoeften aan natuurlijke hulpbronnen en de verantwoordelijkheid voor andere soorten niet in het marktproces zijn ingebed.

‘Kapitalisme’ is de verzameling van stelsels of productiewijzen waarin het particuliere eigendom van de productiemiddelen (land, arbeid, machines en gereedschappen, etc) overheerst en waarin de toegevoegde waarde wordt toegeëigend door de bourgeoisie – de bezitters van het financiële kapitaal - in en via de markt⁷. Als alternatief ervoor – dan wel: als opvolger ervan – zou het socialisme gelden, waarbij de productiemiddelen in handen van de gemeenschap zijn en de verdeling van de resultaten van productief handelen op basis van behoeften zou geschieden; in plaats van

---

⁵ Halm (1960) ziet de volgende ‘problemen’ waarvoor economische stelsels elk eigen oplossingen bieden (c.q. met zich meebrengen): (i) de vraag wat er moet worden geproduceerd, (ii) en vraag hoe er moet worden geproduceerd (d.w.z.: met welke technologie), (iii) de vraag welk deel van de productie apart gezet moet worden om in de toekomst de productie te vergroten (investeren, productie van kapitaalgoederen), (iv) de vraag of en hoe dit stabiel is/wordt (d.w.z. tot evenwicht leidt); (v) de vraag of dit alles ook betekent dat volledige benutting plaatsvindt van hulpbronnen als arbeid; (vi) de vraag hoe het maatschappelijke product wordt verdeeld, (vii) de vraag hoe mensen ertoe gebracht worden te doen wat ze doen (‘incentives’). Aan deze vragen moeten inmiddels vragen worden toegevoegd over de ecologische aspecten (de ‘duurzaamheid’ of de ecologische inpasbaarheid) van het economisch proces.

⁶ Dit onderscheidt Smith (en velen na hem) van velen voor hem (met name Aristoteles c.s.) die in het streven naar rijkdom en gewin iets ‘onnatuurlijks’ zagen, omdat er – in abstracto – geen grens aan was, terwijl het economisch handelen juist binnen de grens/maat van menselijke behoeftebevrediging en maatschappelijke welzijn diende te blijven.

⁷ Halm onderscheidt de ‘free market economy’ van ‘laissez faire’ en van het kapitalisme zoals zich dat manifesteert. Laissez-faire capitalism is een reël stelsel waarin overheidsinterventies zijn geminimaliseerd (iets a la het resultaat van neoliberale institutionalisering van het economisch proces). De free market economy is eigenlijk een abstract model waarin productiefactoren vrij en frictieloos bewegen door het economische proces heen, dat overigens geheel competitief is georganiseerd (concurrentie garanderend overall in het proces). In het “free market”-model zijn de productiefactoren (land, arbeid, fysiek kapitaal) in privé-eigendom, ontstaat inkomen door de verkoop/verhuur ervan, hebben individuen keuzevrijheid met betrekking tot consumptie, beroep, investering e.d., en is geen planning of regulering van overheidswege. Halm signaleert o.a. de volgende tekortkomingen van de vrije markteconomie: (i) keuzevrijheid wordt beperkt door het beschikbare inkomen, (ii) inkomensongelijkheid; (iii) maatschappelijke relaties zijn verondersteld antagonistisch te zijn; (iv) er kan sprake zijn van ‘unemployment’ van hulpbronnen (m.n. arbeid).

de markt als coördinerend mechanisme zou in dat stelsel een collectieve planmatige aansturing van productie en consumptie treden, dan wel een marktmechanisme waarbij centrale beslissingen betreffende productieniveaus, prijzen en beloningen buiten de markt door de gemeenschap of haar representanten worden genomen. In de praktijk bestonden er in de 20^e eeuw naast de reëel bestaande vormen van beide stelsels tussenvormen (de West-Europese ‘sociale markt-economie’⁸) en ontwikkelden zich langzaam maar zeker min of meer groene varianten daarop.

Aan het eind van de 19^e eeuw is er sprake van een sterke internationalisering (al is dat niet de eerste keer), die in het grootste deel van de 20^e eeuw stilstaat om na 1960 weer sterk op gang te komen en dan mondialisering of globalisering heet: een in steeds breder verspreide netwerken opgenomen worden van lokale activiteiten, een sterk door toenemende handel en nieuwe technologieën (ICT) bepaalde verspreiding van productie en markten, het territoriaal ongebonden raken van productie, een dominant worden van economische krachten over nationaal-politieke en een vertrouwen op het marktmechanisme voor de coördinatie van beslissingen over investeringen, productie, consumptie, handel, en wat dies meer zij. Kortom: “meer markt”. Het kapitalisme ontwikkelt zich tot, en verspreidt zich als de neo-liberaal gemotiveerde, radicale markteconomie van het verglobaliseringsproject.

Meer markt betekent: meer concurrentie en de neiging om kosten af te wentelen eerder dan om ze in de prijzen van goederen tot uitdrukking te brengen. Meer markt betekent: meer grilligheid in productiepatronen met als gevolg lokale werkloosheid of juist overexploitatie van hulpbronnen ongeacht de sociale en ecologische gevolgen. Het betekent een neerwaartse druk op de lonen. Meer markt betekent: meer macht aan grote ondernemingen die daardoor ook politieke invloed krijgen op de randvoorwaarden waarbinnen ze functioneren. Is dat alles in het Noorden wellicht nog enigszins te beheersen, in het Zuiden zijn de gevolgen ernstiger:

- een neiging tot uitverkoop van de natuurlijke hulpbronnen teneinde de valuta te verwerven die nodig zijn om in een mondialiserende economie te overleven;
- een neiging om in termen van milieubeleid, arbeidsmarktbeleid en belastingstelsel een klimaat te scheppen waarin het voor buitenlandse investeerders aantrekkelijk wordt te komen ondernemen;
- dwang vanuit de financiële instellingen om de overheidsuitgaven terug te dringen, wat ten koste gaan van voorzieningen in de sociale sfeer en de publieke goederen.

Aldus – op het niveau van de economische ordening – de context waarin ongelijkheid en onduurzaamheid zich blijken te verdiepen.

2.4. Duurzame Ontwikkeling: maar hoe?

In het neoliberale economische globaliseringsmodel, waarin alle hulpbronnen inclusief de natuurlijke geprivatiseerd worden en waarin hun aanwending wordt geregeld door vraag en aanbod op de wereldmarkten, wordt ervan uitgegaan dat:

- (1) een zo efficiënt mogelijk gebruik van hulpbronnen een zo groot mogelijk maatschappelijk product betekent (wat een voorwaarde is voor het gemakkelijker bereiken van immateriële doelen en wat eventuele herverdeling financierbaar maakt)⁹;
- (2) markten de instellingen bij uitstek zijn om efficiency te bevorderen en om het groeistreven tot zijn volle ontplooiing te laten komen,
- (3) meer en voortgaande groei als vanzelf tot een redelijke verdeling van de welvaart en een vergrote aandacht voor milieukwaliteit zal leiden,
- (4) als er al grenzen zijn aan de groei, dat die dan vanzelf via marktwerking de economie in duurzame richting zullen doen gaan.

(Onderliggend zijn er dan nog de nodige veronderstellingen over menselijk gedrag en wat mensen willen - maar die laat ik nu verder buiten beschouwing).

---

⁸ Het ‘reëel’ bestaande 20e eeuwse kapitalisme in Europa week af van het ‘free market capitalism’ doordat er sprake was van overheidsbeïnvloeding om maatschappelijke doeleinden te realiseren met betrekking tot sommige van die tekortkomingen, bijvoorbeeld op het gebied van de kartelvorming, werkloosheid of de inkomensverdeling en het intervieert in de vorm van productie door de overheid zelf in bepaalde sectoren van collectieve behoeftes(gezondheidszorg, onderwijs, energie, water etc). Wel heeft het vrije keuze inzake consumptie en beroep, privaat bezit van consumptiegoederen, (sommige) productiemiddelen (en met name arbeid), en vrijheid van onderneming.

⁹ Hier is het van belang om het onderscheid tussen ‘neo-klassiek’ en ‘neo-liberaal’ te geven. ‘Neo-klassiek’ economisch denken is het denken dat is getypeerd door de in de hoofdstekst gegeven uitwerking. Het neo-klassieke denken ziet in principe alle productiefactoren als vrij bewegend conform de logica van die kenschets. Het neo-liberalisme is een min of meer politieke variant op het neo-klassieke denken, waarbij men in feite wel aan kapitaal maar niet aan arbeid dit vrije bewegingsrecht toekent.

De al in Rio in het duurzame ontwikkelingsbeleid sluipende strategische visie zette de deur verder open voor dit soort denken: het naar binnen komen van economische krachten aangedreven door een neoliberale ideologie en de daarbij behorende maatschappelijke structuren, ook als oplossing voor de problemen van onduurzaamheid en armoede/onrechtvaardigheid. Men beloofde met meer markt meer welvaart voor allen en een beter milieu te realiseren. Men riep “duurzaam, billijk” maar wat er kwam *was* niet duurzaam en het *was* niet billijk (vgl het Jesaja-citaat boven dit artikel). Men verkocht - en leverde - stenen voor brood. Men kwam daarmee weg door de twijfelaars voor te houden dat de zichtbare onduurzaamheid en verarming alleen maar tijdelijke verschijnselen waren die vanzelf op zouden lossen als er maar nog meer markt en privatisering kwam, en nog minder regelgeving en sturing.

Als men dit neoliberale stenen brood te zwaar op de maag vindt liggen - en de UNDP-rapporten zowel als de Millennium Ecosystem Assessment leiden daartoe - dan staan er nog twee modellen ter beschikking.

1) Een *reformistisch* model: het inkaderen van markten en economische activiteiten door beleid en bestuur vanuit een op duurzaamheid en rechtvaardigheid gerichte politiek, gebruik makend van beter georiënteerde of verbeterde politieke organen en structuren, inclusief de Wereldbank, het IMF, de Wereldhandelsorganisatie en ga zo maar door. Het is de strategie die bijvoorbeeld vanuit UNCTAD wordt bepleit, en door de Europese sociaal- en christendemocraten (en die ikzelf ook voorsta).

2) Een radikaal alternatief. Dit model verklaart allereerst de bestaande structuur tot in wezen onverbeterbaar - de vrucht van verouderde en/of verkeerde maatschappijanalyses - en schaft die in gedachten af – op hope van betere alternatieven. Voorbij die verklaring zijn er twee substromen:

(a) er moeten geheel andere instituties komen in plaats van markten, handel: een veel meer planmatig aangestuurde mondiale economie (het ‘socialistische’ model dat sinds 1989 niet zo heel veel aanhangers meer heeft), en

(b) een meer anarchistisch georiënteerd model van locale en participatoire maatschappelijke structuren die min of meer vanzelf het goede (dat wil zeggen: het rechtvaardige en het duurzame) doen, op basis van een algemeen aanvaard maatschappelijk contract waarin ieders rechten op welvaart en natuurlijke hulpbronnen worden gegarandeerd.

Een duurzame ontwikkelingsstrategie zoals voorgestaan door de meeste ‘groene’ en ontwikkelingsgerichte denkers zowel als doeners, maakt ernst met zowel de bestrijding van absolute en relatieve armoede als met de ecologische inpasbaarheid van economische ontwikkeling. Er kan geen armoedebestrijding zijn zonder ecologisch draagvlak; er kan geen blijvende milieuzorg zijn zonder een eerlijke verdeling van de “milieugebruiksruimte”. Die strategie berust op een reformistisch perspectief, maar leunt ook op innovaties zoals die in perspectief 2b worden ontwikkeld. Hieronder werk ik een paar implicaties daarvan uit.

1) Zo’n strategie dient te stoelen op een goede analyse van de krachten die tot onrechtvaardigheden in de verdeling (en tot armoede) leiden, en die onduurzaamheid bevorderen. Die moet zeker ook rekening houden met de systemische kanten daarvan (de economische orde en het project van verglobalisering), maar daarmee zijn we er niet. Onderzoek naar de factoren die armoede een ‘persistent’ verschijnsel maken in ontwikkelingslanden, hebben namelijk opgeleverd dat daarbij zeker ook aandacht moet worden geschonken aan minder populair-politieke factoren zoals:

- lage niveaus van beschikbare hulpbronnen (natuurlijke, sociale, financiële);
- onproductieve technologieën;
- een povere of slechte toegang tot markten voor ruil of afzet van de eigen producten;
- kwetsbaarheid voor schokken in opbrengsten, prijzen en valuta (bijvoorbeeld als gevolg van natuurlijke rampen, politieke processen of gewoon instabiele markten).

Daarin, daaronder en daarachter zitten allerlei factoren die ik hier niet verder kan behandelen (zoals houdingen ten opzichte van risico’s, verschillen in kennis en kunde, culturele factoren, transactiekosten, machtsfactoren, etc) die soms wel maar vaak ook helemaal niets met stelselmatige componenten te maken hebben. Men kan armoede en onduurzaamheid dus niet reduceren tot onvermijdelijke uitwassen van het economisch stelsel alleen.

2) Een adequate strategie dient de toegang tot de eindige milieugebruiksruimte billijk te verdelen over mensen nu, zo dat de morgen en overmorgen beschikbare ruimte op zijn minst in stand blijft. Duurzaamheid heeft te maken met eerlijkheid naar mensen van vandaag toe *en* naar toekomstige generaties. Dat betekent dat het milieugebruik binnen houdbare grenzen moet worden gebracht, dat die grenzen bewaakt moeten kunnen wor-

den door instellingen die economische processen kunnen aansturen en zo nodig een halt kunnen toeroepen, dat de rechten van mensen op essentiële natuurlijke hulpbronnen ('livelihood rights') gewaarborgd dienen te worden en dat onduurzame luxe/levensstijlen en onhoudbare milieugebruikspatronen worden afgebouwd. Zo'n strategie moet dus ook een besturings- en beheerssysteem hebben (instituten, strategieën en instrumenten) op alle relevante niveaus (lokaal, nationaal, internationaal) die een duurzame benutting en een eerlijke verdeling van de milieugebruiksruimte mogelijk maken. Een systeem gebaseerd op rechten en vastgelegde verplichtingen, gebruik makend van ruil op basis van prijzen die alle sociale en milieukosten van productie en consumptie tot uitdrukking brengen,; een systeem dat markten en economische ontwikkelingsprocessen richt op waarden of doelen als duurzaamheid en billijkheid. Eerlijke handel staat dan centraal en niet perse "vrij-"handel; ontwikkelingsfondsen worden dan aangewend om armoede te bestrijden en natuurlijke hulpbronnen te sparen, in plaats van om condities te scheppen voor slechts op efficiency en groei georiënteerde economische processen. Economisch en financieel beleid wordt dan gericht ingezet voor het realiseren van sociale en ecologische doelen, en niet onderworpen aan onwenselijke regimes van privatisering en deregulering.

Die strategie wil dus doelen realiseren buiten het domein van de economische krachten, en wil de uitgangspunten daarvoor ontwikkelen in de vorm van sociale, culturele en economische rechten van mensen en van groepen. Zo'n strategie richt zich ook op het ontwikkelen van technologieën en milieubeheersvormen die het mogelijk maken veel efficiënter met natuurlijke hulpbronnen en milieu omgaan, zodat de grenzen van de milieugebruiksruimte als het ware worden verlegd.

Tot zo ver een schets van een analyse die duidelijk strekt tot de aanbeveling van een reformistische strategie. Wie suggereert dat het voldoende zou zijn om het economisch stelsel te veranderen, suggereert niet alleen een strategie die de honger en onduurzaamheid nog heel erg lang zou bestendigen voor velen die daar nu onder lijden, maar verkoopt ook een halve waarheid (of minder): lucht voor brood.

Tegen deze achtergrond wil hieronder ik naar de Accra Verklaring (AV) en de eraan verwante Agape-tekst kijken.

3. De Analyse van de WARC

De Accra-verklaring begint met een diagnose van de toestand van de wereld die men samenvat als: "het lijden van mensen" en "schade aan de rest van de schepping"(AV 5), een alarmerende "bedreiging van het leven" (AV 6). Kort samengevat gaat het om de ongelijke verdeling van rijkdom en inkomen, schuldenlasten van de arme landen, aan armoede gerelateerde ziektes, mensen en hun ontwikkeling kwetsende milieuvervuiling, klimaatverandering, verdwijnende biodiversiteit, etc (zie boven).

De AV beschrijft de geschetste bedreiging van het leven (aangeduid als: "de huidige economische (wan-) orde" – AV 11) als "bovenal" (AV 6) het product van (c.q. "geworteld in" – AV 6, resp. 11) een onrechtvaardig, immoreel economisch *systeem* dat verdedigd en beschermd wordt door politieke en militaire macht (het "empire") (AV 6, 11), een combinatie van op onbeperkte groei gericht beleid van de geïndustrialiseerde landen en het winststreven van multinationale ondernemingen (AV 8). Dat "empire" is de term voor het samenvallen van economische, culturele, politieke en militaire macht dat een systeem vormt waarin machtige staten, hun eigen belangen beschermend, domineren (AV 11). In AV 13 wordt dat 'empire' nader gespecificeerd als: de regering van de VS en zijn bondgenoten evenals de internationale financiële instellingen zoals IMF en Wereldbank en de Wereld Handels Organisatie gebruiken politieke, militaire en economische allianties om de belangen van kapitaalbezitters te beschermen en te bevorderen (zie ook AV 11).

Dat 'empire' werkt op mondiale schaal, door een combinatie van economische en politieke mondialisering. Men ziet het proces ("ontwikkeling" – AV 9) van economische globalisering; of, preciezer geciteerd, van 'neoliberale economische globalisering' als "gebaseerd op" een *ideologie* (het neoliberalisme) dat is gebaseerd op (vooronder-)stellingen ("overtuigingen" – AV 9) als (AV 10):

- ongeremde concurrentie, onbeperkte groei en consumentisme, accumulatie van rijkdom en kapitaal zijn het beste voor de (ontwikkeling van) de wereld;
- privé-eigendom brengt geen sociale verplichtingen met zich mee;
- sociale verplichtingen, bescherming van de armen en zwakken, vakbonden en de relaties tussen mensen zijn ondergeschikt aan die processen van economische groei en kapitaalaccumulatie;
- liberalisering en deregulering van de markt, kapitaalspeculatie, privatisering van nutsbedrijven en nationale hulpbronnen, onbeperkte toegang van buitenlandse investeerders en importen, onbeperkt kapitaalverkeer etc., zullen rijkdom brengen aan allen.

De economische globalisering, de globalisering van *markten*, loopt synchroon met de globalisering van politieke en juridische (en financiële – JBO) *instituties* (in feite: *instellingen* – JBO) die die markten beschermen (AV 13).

Zo veroordeelt de AV in zijn analytische sectie het economisch systeem van “neoliberal economic globalisation”(AV 9) “defended by empire” (AV 11), “to protect and advance the interests of capital owners” (AV 13). AV 19 spreekt over de “current world economic order imposed by global neoliberal capitalism”(mijn cursief), en verwerpt die¹⁰.

De neoliberale ideologie claimt bovendien, aldus de AV, dat er voor haar (c.q. dit systeem - JBO) geen alternatief is; zij doet valse beloften over de toename en verdeling van voorspoed en rijkdom (AV 10). Ook claimt zij ook zeggenschap over het leven en eist een overgave die gelijk staat aan afgoderij (cf de Kitwe-tekst) die zich manifesteert in “een eindeloze hoeveelheid offers van de armen en de schepping” (AV 10).

Aldus de verklaring. Men erkent overigens dat deze analyse, deze diagnose van een situatie gekenschetst als “gruwelijk en gecompliceerd” (AV 11), tot stand is gekomen door naar die situatie te kijken “door de ogen van machteloze en lijdende mensen” (AV 11): “Onder het neoliberalisme”, zegt de verklaring elders (AV 12), “is het doel van de economie het verhogen van de winsten en omzet voor de eigenaren van ... kapitaal”, wat zich tenslotte vertaalt in (“gepaard gaat met”) “uitsluiting van het merendeel van de mensen en met vermarkting van de natuur” (ibid).

De tekst over de economie die in WRK-kader is ontwikkeld (“AGAPE” – ik haal hieronder een concept gedateerd maart 2005 aan) biedt een soortgelijke analyse, maar een veel meer uitgediept handelingsperspectief dan de AV. Ook “AGAPE” is een “document van de kerken voor de kerken” (p. 6). Ook WRK onderscheidt het historische proces van mondialisering van het “economic and political project of global capitalism” (p. 5), een systeem dat door velen (ook in WRK-kringen) als een enkelvoudige actor (“empire”) wordt gezien. Ook dit document ziet het neoliberalisme als

---

¹⁰ Wordt hierdoor ook het kapitalisme zelf – dan wel zijn neo-liberale variant - verworpen? De letterlijke tekst van AV 19 verwerpt een onbenoemde “economic order” die door het “mondiale neoliberalistische kapitalisme” is opgelegd. Dat laatste is kennelijk iets anders en dat wordt hier in een letterlijke lezing dus niet verworpen. In feite lopen “systeem” en “ideologie” in de AV nogal door elkaar, hetgeen verwarrend is. Om van AV 19 iets te maken, kan men aannemen dat de AV met ‘kapitalisme’ het door haar onderkende ‘empire’ bedoelt, en dat de bedoelde naam voor die onbenoemde orde het kapitalisme is. In dat geval wordt het mondiale kapitalisme dus wel veroordeeld, althans in zijn neoliberale vorm (oftewel het ‘laissez-faire’-kapitalisme van Halm). Goudzwaard deelde mij mede dat dat hem zou verrassen aangezien in de voorbereidende conferentie in Londen-Colney (8-11 februari 2004) een tekst waarin het vigerende kapitalistische stelsel als zodanig geloofmatig veroordelenswaardig en in strijd met het evangelie werd genoemd, met een nipte meerderheid zou zijn verworpen. De uit Colney komende teks: “The Time Has Come: Faith Stance on ‘Covenanting for Justice in the Economy and the Earth” spreekt van “neoliberalism, neoliberal capitalism or the Washington Consensus” en schrijft aan dit “neoliberal capitalism” toe dat het de valse belofte doet dat het de wereld kan redden en dat het soevereiniteit claimt over het leven en een trouw (‘allegiance’) vergt die gelijk staat aan afgodendienst. Ongeveer terzelfder plekke is het evenwel de “neoliberal ideology” die claimt zonder alternatief te zijn, die ‘offers’ vraagt en die de soevereiniteit van God uitdaagt. Het ‘empire’ is in hetzelfde AV 19 ook een instantie waarvan ‘claim’s kunnen uitgaan “... which subverts God’s sovereignty over life and acts contrary to God’s just rule” (ook die claim(s) wordt/worden expliciet verworpen). Colney spreekt even later van een ‘biblical vision which is opposed to neoliberal capitalism’ (hetgeen zo ongeveer de tekst is die volgens Goudzwaard zou zijn verworpen!). Stelsel, ideologie en de zich van beiden bedienende machtsstructuur (het ‘empire’) lopen op een onontwarbare (maar dus mijns inziens helaas verwarde!) manier door elkaar heen in deze teksten (die uit Colney zowel als uit Accra). In het (ongedateerde, maar van na Colney stammende) “Report of Task Force on Covenanting for Justice to the General Council of the World Alliance of Reformed Churches” spreekt die Task Force (waarvan ook Goudzwaard deel uitmaakte) met klaarblijkelijke instemming over: (i) een mono-polaire wereld gedomineerd “by the empire” (sic), (ii) een “economy of community” of “of life”, tegenover “today’s neo-liberal economy”, (iii) de “preferential option for the poor”, (iv) de dominante ideologie die claimt zonder alternatieven te zijn. Dat rapport roept vervolgens op tot het erkennen dat er meerdere economische systemen kunnen zijn, tot allianties met diegenen die alternatieven ontwikkelen en in de strijd “...for the political space to win control over the economy”. Het verklaart delen van het neo-liberale begrippenapparaat en – bij implicatie - de “rules of the empire” als “not compatible with the concept of covenant”, en verwerpt de “false discourse” die de soevereiniteit van God ter discussie stelt. Het rapport roept op: “...to repent of complicity... with ... features of neo-liberal capitalism”, en tot “... a faith stance against the structural and practical implications of neo-liberal capitalism” (maar het bestempelt dan dit ‘capitalism’ in de volgende zin toch weer als een ‘ideology’). Per saldo lijkt dit rapport dus de ideologie te willen verwerpen, al gaat het (wederom verwarrend) verder met een oproep om de kerken ertoe te brengen om wettelijke ‘regimes’ te verwerpen die neo-liberale machten beschermen en mensen en leven opofferen. Weer lopen structuren en ideologieën door elkaar.

de ideologie – een economische *theologie* - die dit proces legitimeert en aldus een eigen *neoliberal capitalism and neoliberal globalization* bevordert (p.7)¹¹. Daartegenover wordt een “economy of life” gepostuleerd die duurzame overvloed aan allen zou bieden, gebaseerd op solidariteit, delen en zorgen, met voorrang voor de armen (p. 7). Ook de auteurs van het WRK-document voelen zich geroepen de werkelijkheid te bezien “from the vantage point of people, especially the oppressed and the excluded (p. 8). Men voelt zich geroepen “to be nonconformist and transformative communities” die een “economy of solidarity and sharing” praktiseren (p. 8). Men betoogt dat kerken in de context van neoliberale globalisering geroepen zijn tot “...an explicit and public commitment of faith in word and deed” (p. 9). Men zien overal mensen en groepen die weigeren de gevangenen te zijn van neoliberalisme, die voor zichzelf de leefruimte heroverd hebben tot eigen ontwikkeling, etc., “...in sharp contrast with the uniform pattern of market-based globalization” (p. 9). Men wijst de centraliteit van geld en monetaire standaarden en kapitaalaccumulatie af omdat die leiden tot het plunderen van de aarde om redenen van korte termijn winstgevendheid (p.11). Men verzet zich tegen de ‘*commodification*’ van arbeid, cultuur en natuur, en tegen de *restructuring* gericht op winstvorming, die ten koste gaan van mensen en de aarde. (p. 12). Men wijst, op empirische gronden, de claim af dat vrijhandel en groei mensen zullen bevrijden en welvaart zullen brengen. Liberalisering bevrijdt in feite slechts ‘kapitaal’, en wel van zijn verantwoordelijkheid.

Vragen die men bij AV en ook AGAPE kan stellen, zijn o.m.:

- Is de gepercipieerde bedreiging er, en is daar alles mee gezegd?
- Wordt die bedreiging veroorzaakt door een neoliberale ideologie en/of een daarmee verwante mondiale kapitalistisch economisch systeem?
- Wordt dat systeem ge‘rond’ door een samenzwerende alliantie, het “empire”?

Ik kom daarop hieronder terug.

4. Verplichting of Confessie, of Verplichting tot Confessie?

In de WARC is intensief nagedacht over neoliberalisme, globalisering en economische gerechtigheid, met de Accra-Verklaring als voorlopig resultaat. Eerder (1997, Debrecen) riep de WARC op tot een proces van “herkenning, educatie en confessie” (een *processus confessionis*), over gesignaleerd economisch onrecht en milieuverwoesting. De discussie in Accra ging over de vraag of de kerk moet belijden dat flagrante ongelijkheid, armoede en onduurzaamheid in de wereld te maken hebben met de heerschappij van de neoliberale economie op deze wereld, die claimt de wereld te kunnen redden, maar waarbij in feite de rijken steeds rijker worden en de armen steeds meer lijden onder de welvaart van de rijken. Als dit in strijd is met het evangelie, dan moeten de kerken schuld belijden en zich bekeren. De Assemblee in Accra heeft na de nodige discussie besloten dat er beleden moet worden en doet een dringend beroep op de lidkerken om ook verder te gaan met dit *processus confessionis*.

4.1. Belijdenissen en de AV

De aanvankelijke inzet in de WARC was om uitspraken hierover een *status confessionis* te geven – de status van een *belijdenis* van wat wordt geloofd betreffende gerechtigheid – geldig voor en binnen de reformatorische kerken. De WARC als organisatie met kerken als leden kan een dergelijke belijdenis niet opstellen (AV 15) maar sommige van de bij de WARC aangesloten kerken hebben deze stap al wel gezet¹². In Ghana (2004) riep de WARC de andere kerken op om verder te gaan in de richting van een gezamenlijke geloofsbelijdenis en op basis daarvan een verbond waarin wordt samengewerkt aan gerechtigheid in de economie en op aarde (AV 37). En nu al verklaren de afgevaardigden dat ze zich zullen inzetten “om de economie en de aarde te veranderen, te vernieuwen en te herstellen...” (AV 42)¹³. Ondertussen bevat de AV een confessioneel deel; daarover gaat het hieronder met name.

Een belijdenis legt als fundamenteel begrepen geloofsinhoud vast. De oorspronkelijke belijdenissen legden uitspraken vast over zaken als de goddelijkheid van Jezus en of die zich onderscheidde van die van de Vader; de vraag of de Heilige Geest al dan niet van zowel Vader als Zoon is uitgegaan, etc. Het betreft kwesties die wij nu soms niet eens meer begrijpelijk kunnen formuleren en vaak ook niet relevant meer vinden maar waarvoor ooit velen uit

¹¹ AGAPE lijkt het huidige mondiale kapitalisme (ook wel: ‘neoliberal capitalism’) als stelsel te zien, gebaseerd op een neoliberale ideologie en is daarmee eenduidiger dan de AV.

¹² Andere vormen van reageren op de oproep in Debrecen variëren van een aangaan van een “geloofsverplichting”, of een streven naar een verbond, tot het bestuderen van het onderwerp van gerechtigheid in de economie en op aarde.

¹³ De concrete stappen die worden genoemd zijn o.m.: (i) het uitleggen van deze ‘belijdenis’ (of beter: dit proces naar een belijdenis) in de eigen kerken, (ii) het zetten van een aantal niet in dit document benoemde praktische stappen op aanbeveling van de WARC, (iii) het samen met andere kerkgemeenschappen en civiele organisaties en bewegingen te werken aan een rechtvaardige economie en heelheid van de schepping, etc (AV 39-41) – het “verbond” waarvan sprake is.

de kerkgemeenschap gestoten werden, en zelfs gedood zijn (denk aan de Katharen). Recenter is de Nederlandse Geloofsbelijdenis die aan het begin van de Reformatie is opgesteld om duidelijk te maken wat de kern van de Calvinistische geloofsovertuigingen was, tegen de verdrukking door katholieke vorsten en de officiële kerk in. Naast een preciserende (maar daardoor ook uitsluitende, marginaliserende) werking kunnen belijdenissen dus ook een emanciperend en mobiliserend effect hebben.

Over dergelijke dogmatische uitspraken gaat het hier niet. In de Accra Confessie gaat het om een vastleggen als geloofsartikel van wat men vindt van het neoliberale wereldbeeld, de kapitalistische economische orde, de verglobalisering (hieronder werk ik dat nader uit). Kort samengevat: die worden verworpen.

Dat is niet niks. Ook als men vindt dat kerken over maatschappelijke situaties en ontwikkelingen dienen te spreken, is het een open vraag of en wanneer dat spreken de vorm dient aan te nemen van een *belijdenis*. Voorstanders van zulk belijdend spreken over maatschappelijke ontwikkelingen en structuren wijzen dan op bijvoorbeeld de Bekenende Kirche in Duitsland, een deel van de kerkelijke leidslieden dat zich in 1934 verenigde achter de zogenaamde Barmer Thesen; een ander voorbeeld is de Zuid-Afrikaanse belijdenis van Belhar van 1986, tegen de apartheid.

(1) In de *Barmer Thesen* wordt – kort door de bocht – Jezus als Heer geproclameerd en werden daarom de absolutistische claims van het Nationaal Socialisme en van Hitler als Fuehrer betreffende de kerken gediskwalificeerd. In 1936 zou de Bekenende Kirche zich ook tegen concentratiekampen en antisemitisme uitspreken en zich onttrekken aan het gezag van de gelijkgeschakelde kerk in Duitsland. De Barmer Thesen zijn genoemd in de Kerkorde¹⁴ en opgenomen in de elf belijdenisgeschriften die de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) tot haar grondslag rekent.

(2) In de *Belhar Belijdenis* (1986) werd de apartheid afgewezen als onverenigbaar met het christelijk geloof, als ketterij¹⁵. Apartheid werd aldus tot een zaak van het belijden verklaard - kreeg "status confessionis". Belhar verwerpt elke leer „die natuurlijke diversiteit of de zondige discriminatie tussen mensen dermate tot een absoluut principe verheft, dat zij de zichtbare en actieve eenheid van de kerk hindert of verbreekt, of zelfs tot het oprichten van een aparte kerk leidt.” Zij verwerpt verder elke leer die „de gedwongen scheiding tussen mensen op grond van ras of huidskleur goedkeurt in naam van de Bijbel of de wil van God”. “In een wereld vol onrecht en vijandigheid,” is God, aldus de Belhar Belijdenis, in het bijzonder de God “van behoeftigen, van de armen en van de slachtoffers der ongerechtigheid.” De kerk dient zich dienovereenkomstig te verzetten tegen alle vormen van onrecht en kiezen voor de onderdrukten; zij moet zich keren tegen „de machthebbers en de bevoorrechten die zelfzuchtig hun eigen belang nastreven.” De WARC had overigens al in 1982 apartheid als zonde bestempeld en de theologische legitimering ervan als ketterij. De belijdenis van Belhar verwerpt elke ideologie die het onrecht tracht te verantwoorden. De Belhar Belijdenis behoort niet tot de belijdenisgeschriften die de PKN erkent¹⁶.

Men zou in de AV een stellingname kunnen zien, *à la* Barmen, tegenover absolutistische claims op waarheid en relevantie van economische ideologieën en systemen. Het geloofsartikel, de stelling, zou dan, in navolging van Barmen, zo kunnen worden geformuleerd: “Wij verwerpen de valse leer, als kon en moest de kerk als bron van haar verkondi-

¹⁴ De Kerkorde erkent de Apostolische geloofsbelijdenis, de geloofsbelijdenis van Nicea en de geloofsbelijdenis van Athanasius), de Augsburgse confessie en de catechismus van Luther, de catechismus van Heidelberg, de catechismus van Genève en de Nederlandse geloofsbelijdenis met de Dordtse leerregels; verder erkent de kerk “de betekenis van de theologische verklaring van Barmen voor het belijden in het heden” (Kerkorde Artikel 1, lid 4 en lid 5).

¹⁵ De Belhar Confession is door de Uniting Reformed Church of Southern Africa aanvaard tezamen met o.a. de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Heidelbergse Catechismus. De NG-voorloper daarvan weigerde dit nog, vanwege het te sterk door de bevrijdingstheologie bepaald zijn van deze confessie. De Belhar-Belijdenis heeft duidelijk een stempel gezet op de tekst van de Accra-oproep en heeft blijkbaar als model gediend voor de structuur van het confessionele deel daarvan. In tegenstelling tot de Accra-tekst (die naast een confessioneel deel een analyse geeft van de ‘state of the world’ voor wat betreft gerechtigheid, en een oproep tot actie aan de kerken, heeft de Belhar Confessie allen een confessionele tekst (met verbonden aan elk element een implicatie in operationele termen); wel is er een ‘begeleidend schrijven’ aan gekoppeld. In dat begeleidend schrijven wordt uiteengezet dat men tot deze herformulering van de belijdenis kwam omdat het hart van het evangelie in het geding zou zijn, en omdat de situatie waartegen men zich keerde, door de verdigers ervan werd gelegitimeerd met gebruikmaking van theologische argumenten.

¹⁶ De NPK heeft Belhar niet in de Kerkorde opgenomen naast de Barmer Thesen, omdat in Nederland racisme niet gelegitimeerd werd met een beroep op de Bijbel of het christelijk geloof, en omdat deze belijdenis niet voortgekomen uit de gereformeerde en de lutherse tradities in dit land.

¹⁷ Een nogal Barthiaans klinkende tekst – hij was dan ook door Barth ontworpen – die nogal verstrekkend is en en passant ook de zogenaamde “natuurlijke theologie” afwijst. Misschien zou men 70 jaar na dato toch een wat andere verwoording kiezen. Maar dit terzijde.

ging buiten en naast het ene woord van God nog andere gebeurtenissen en machten, gestalten en waarheden als Gods openbaring erkennen” (Barmer These I)¹⁷.

Maar *is* er wel een stroming binnen de kerken die de boodschap van de kerken wil onderwerpen (of nevenschikken aan) specifieke politiek-economische opvattingen al dan niet met een beroep op het evangelie? En: *is* er een economische of ideologische macht die een absolutistische claim legt die het Christenen onmogelijk of moeilijk maakt om te verkondigen wat zij willen? Het eerste is niet aan de orde. Het tweede zie ik evenmin echt dreigen, al zijn er theologen die van mening zijn dat in de seculariserende wereld in het Noorden (en wellicht in de zich veelal vrijwillig conformerende Noord-Amerikaanse kerken – JBO) maar al te gemakkelijk de onzichtbare god van de hebzucht en het kapitaal feitelijk de positie gaat innemen van de God die traditioneel in de dominante religies opriep tot liefde, vrede en gerechtigheid (ik doel op - in Nederland - Arend van Leeuwen c.s. (Van Leeuwen 1984)). Als er een dergelijk sluipend proces was/is van *mammonisering* dat het spreken in en van de kerk zou willen domineren, dan zou dat zo’n expliciete “Accra-variant” van Barmer These I kunnen rechtvaardigen. De Accra-verklaring ziet een exclusiviteit claimend neoliberalisme (AV 10, 9) en dat wordt expliciet afgewezen in het belijdende deel (AV 19, 21)¹⁸.

Een andere, directere rechtvaardiging zou te vinden zijn in het perspectief van Belhar op de plicht van de kerk zich te keren tegen onrecht, onderdrukking en de ideologische verantwoording daarvan. Je zou kunnen zeggen dat het bij belijdenissen tot en met die van Barmen gaat om verklaringen omtrent de positie van de Heer tegenover andere machten, terwijl het in die van Belhar veeleer gaat om en belijdenis van de positie die de kerk wil of zou moeten innemen met betrekking tot de minsten onder de broeders (en zusters) van de Heer en zelfs inzake de schepping als geheel. De Accra-verklaring gaat expliciet in deze richting, ook in het belijdende deel (AV 19, 25, 27), als zij spreekt over de ideologie (AV 25) die immers een afgoderij heet te zijn omdat zij indruist tegen de rechtvaardigheid waar God (ons) toe oproept. De AV kiest voor de vorm van een belijdenis (opgevat als een aantal samenhangende geloofsuitspraken, een “getuigenis” van de Algemene Vergadering – AV 15) als middel om de noodzaak te laten zien van een daadwerkelijk antwoord op de crisis door lidkerken, ingegeven door de stelling dat economische gerechtigheid essentieel is voor de integriteit van het geloof en discipelschap (AV 16). Dat is dus inderdaad een argumentatie in het Belhar-spoor.

4.2. De “Accra-Belijdenis” in concreto

De Accra-belijdenis omvat ten aanzien van economisch onrecht en ecologische vernietiging (o.a.) het volgende (AV 15-37):

- God schiep alle leven en roept mens tot partners in schepping en verlossing. Jezus is gekomen opdat “allen een leven van overvloed zullen hebben”(Joh 10:10)¹⁹. En: “Daarom verwerpen wij de huidige economische wereldorde die ons door het wereldwijde neoliberale kapitalisme wordt opgelegd en elk ander economisch systeem ... dat de kwetsbaren en de hele schepping uitsluit van de volheid van het leven” (AV 19 – vgl Belhar). “We verwerpen iedere claim van economische, politieke of militaire macht die Gods heerschappij over het leven omver werpt en handelt in strijd met Gods rechtvaardige regering” (AV 19, vgl Barmen).
- God heeft een verbond gesloten met de gehele schepping - een “economie van genade als een huishouding voor alle schepselen” (AV 20). Jezus roept op tot gerechtigheid voor de “minsten van dezen”. Armsten en gemarginaliseerden hebben dus voorrang – en krijgen dat blijkens de feiten niet. “Daarom verwerpen wij buitensporig consumentisme en wedijverende hebzucht en het egoïsme van de neoliberale wereldmarkt...” (AV 21).
- De economie is er “om de waardigheid en het welzijn van mensen in gemeenschappen te dienen binnen de grenzen van duurzaamheid van de schepping” (AV 22). Mensen zijn “geroepen om God te verkiezen boven de Mammon”. “Daarom verwerpen wij de ongereguleerde accumulatie van rijkdom en onbepaalde groei die al miljoenen levens heeft gekost en een groot deel van de schepping heeft vernietigd” (vgl Belhar).

¹⁸ In feite stelt de AV in zijn analyse hierover het volgende: de neoliberale overtuiging beweert dat er voor haar geen alternatief is en claimt aldus een monopolie op geldigheid, “zeggenschap over het hele leven en eist een totale overgave die gelijk staat aan afgoderij” (AV 10). In het belijdende deel verwerpt de AV ieder systeem met een dergelijke claim als in strijd met Gods verbond met de schepping (art 21) en verwerpt iedere leer die – in naam van het evangelie – diegenen rechtvaardigt die zo’n ideologie steunen of zich er niet tegen verzetten ,omdat God oproept tot rechtvaardige verhoudingen met al het geschapene (art 25).

¹⁹ Ook al ben ik geen theoloog, ik vraag me toch af of dit een juiste interpretatie is en of het hier niet om een vollediger, completer, leven gaat inclusief bijvoorbeeld een spirituele dimensie.

- “God roept op tot rechtvaardige verhoudingen met al het geschapene. “Daarom verwerpen wij iedere ideologie of regime dat winst boven mensen laat gaan, geen zorg draagt voor de schepping en de gaven van God privatiseert. Wij verwerpen iedere leer die – in naam van het evangelie – diegenen rechtvaardigt die zo’n ideologie ondersteunen of zich er niet tegen verzetten.” (AV 25, vgl Belhar). Evenzo verwerpt de AV: “...de neoliberale wereldmarkt (en)... ieder ander systeem dat pretendeert dat er geen alternatief is” (AV 21, vgl Barmen)

Men vergelijkt dus uitspraken over de intenties van God inzake het (menselijk) leven met de realiteit van het huidige economische proces, met de doorwerking van het huidige economische systeem en met de pretenties inzake maatschappij-inrichting van een specifieke visie op mens en economie. Het komt dan tenslotte neer op een afwijzing van het globaliseringsproject, het marktfundamentalistische neoliberalisme en de daardoor geïnspireerde vorm van kapitalisme.

. *Voorgeschiedenis en Context*

De Accra-Verklaring ontstond in een periode van toenemende verscherping van meningsverschillen in Noord en Zuid en dat lijkt in de WARC-discussies ook een rol te hebben gespeeld. Die discussies zijn niet even op een achternamiddag gevoerd, overigens²⁰. De Kitwe- verklaring (1995) riep al op tot de bevordering van een “alternative economic practice” (geleid door de behoeften van mensen “in the form of the preferential protection of the poor” en respect voor de natuur) in het licht van ervaringen in Afrika met wat economische herstructurering conform neoliberale receptuur in de jaren ’70 en ’80 had aangericht. De Bangkok-oproep (1999) moet worden gezien tegen de achtergrond van een diepe financiële crisis in Zuidoost Azië. Men kon met recht een toename zien van de greep vanuit het financieel-economische complex, inclusief de Wereld Handels Organisatie, op ontwikkelingsprocessen. En in verband daarmee zag men mondiaal ongelijkheid en het risico van onduurzame milieuverwoesting toenemen, waarbij de armen het nazien hadden. Men zag de landen van het Noorden zich achter dat soort van processen scharen, en er ook nog beter van worden.

Verskillende afgevaardigden in Accra verwierpen het eenzijdige in de typering van globalisering en de effecten ervan. Vanuit vooral het Zuiden werd er (met succes) op aangedrongen de analyse van globalisering niet te verwateren met teveel nuance: de stem van het Zuiden zou dan niet meer herkenbaar zijn.

5. Commentaar en Conclusies

5.1. *De Accra-analyse economisch gezien*

Het zal duidelijk zijn dat ik een heel eind met de WARC-analyse kan meegaan. Maar kan ik dat tot het einde toe? Vragen die ik bij de gepresenteerde analyses (AV zowel als AGAPE) hierboven stelde, zijn:

- Is de gepercipieerde bedreiging er, en is daar alles mee gezegd?
- Wordt die bedreiging veroorzaakt door een neoliberale ideologie en/of een daarmee verwante mondiale kapitalistisch economisch systeem?
- Wordt dat systeem ge’rond’ door een samenzwervende alliantie, het “empire”?

Hieronder ga ik op die vragen elk afzonderlijk in.

²⁰ Dit proces van discussies begon in Kitwe, Zambia, in 1995. Daar riepen de Zuidelijk-Afrikaanse WARC-leden op tot handelen inzake het mondiale economische onrecht en de ecologische verwoesting, in het verlengde van wat zij zagen gebeuren op hun eigen continent. Men sprak van een heilig verklaard economisch systeem dat bepaalt wat menselijk is en van de mondiale economie als een altaar waarop mensheid en natuur werden geofferd. In Debrecen kwam in 1997 de roep om een *processus confessionis*. Daarop volgden consultaties, soms samen met de Wereldraad van Kerken en de Lutheran World Federation, regionale oecumenische structuren e.d. over de hele wereld – sommige allen voor Zuidelijk deelnemers, andere “gemengd” (met ook Noordelijke participanten). Er was een bijeenkomst in Bangkok (1999). Een brief daarna van het Zuiden aan de kerken van het Noorden kwam o.a. ter sprake op een consultatie van kerken van West-Europa in 2002 in Nederland. WARC-kerken uit het Zuiden bereikten in Buenos Aires in 2003 consensus over een verklaring in de vorm van een geloofsuitspraak met een analyse van de huidige economische situatie. De inhoud daarvan komt bijna geheel terug in de verklaring van Accra (2004). Het AGAPE-document gaat terug op de General Assemblies van de WRK in Vancouver (1983) waar “de machinerie van de heersende economische orde” vanwege zijn negatieve effecten als “afgoderij” werd afgeschilderd en als “een product van duivelse krachten”, en die van Harare (1998), waar de uitdaging van globalisering een centraal accent werd gegeven in het werk van WRK, en werd gesteld dat: “...the logic of globalisation needs to be challenged by an alternative way of life of community in diversity. Christians and churches should reflect on the challenge of globalization from a faith perspective and therefore resist the unilateral domination of economic and cultural globalization”.

a. Is de gepercipieerde bedreiging er, en is daar alles mee gezegd?

Er is sprake van een complex van toenemende ongelijkheid tussen rijk en arm, en van toenemende onduurzaamheid of de dreiging daarvan. Dat klopt, wat mij betreft, maar er moet ook sprake zijn van nogal wat meer.

1) Er is een duidelijk verminderende absolute armoede, er is toenemende ontwikkeling in de vorm van onderwijs en gezondheidszorg, en er is een succesvolle aanpak van althans sommige milieuproblemen. Mondialisering heeft positieve kanten en nadelige. Met de als uitgangspunt gekozen crisis is dus niet alles gezegd.

2) Aan dat complex ligt een reeks van factoren ten grondslag op allerlei niveaus (micro, macro, meso, mondiaal) en van allerlei dimensies (politiek, sociaal, economisch, cultureel), waaronder ook de verglobalisering en de combinatie van economische macht en ideologie die daarachter zit. Maar er moet meer worden gezegd.

- Armoede, bijvoorbeeld, heeft een groot scala aan mogelijke oorzaken (zie hierboven). Daarachter kunnen ook systemische of structurele tendenties zitten tot (verdere) marginalisering en uitsluiting, die overigens eerder *nolens volens* plaatsvinden dan dat ze beoogd zijn).
- Onduurzaamheid vloeit voort uit milieudruk vanuit economische activiteiten (productie- en consumptiepatronen en –niveaus), instituties en technologieën in natuurlijke milieus met een draagvlak dat op die druk niet is ingesteld. Achter en in die instituties ‘zitten’ ook systemische kenmerken en ideologieën, maar wie meent dat de milieuverwoesting het *exclusief* gevolg zou zijn van het neoliberalisme, vergist zich.

b. Volgt die bedreiging uit de neoliberale ideologie of het neoliberale systeem?

Ik heb betoogd, dat, zowel in het geval van de verklaring van armoede als van milieudegradatie, de neoliberalistische ideologie en het daardoor goedgeprate en bevorderde economische stelsel factoren zijn die als het ware condities scheppen die armoede en onduurzaamheid bestendigen en vergroten. Juist bij de economische aspecten van mondialisering is sprake van een ideologisch aangestuurde, ‘projectmatige’ versnelling. Ik aarzel niet om van een project te spreken en je zou dat, in onderscheid van het autonome proces van mondialisering kunnen aanduiden met de term: *verglobalisering*. Als de neoliberale ideologie pretendeert dat het de armoede en ongelijkheid zal opheffen en de (mondiale) economie in ecologisch houdbare, duurzame, banen zal leiden, dan verkoopt het ons, als gezegd, stenen voor brood.

Maar de analyse mag en kan het daarbij niet kan laten. Inderdaad geldt voor op zijn minst een groot aantal armen, dat het neoliberalisme hun lot niet verbetert en zelfs verslechtert. Het zijn die armen door wiens ogen de WARC wil kijken. Diezelfde factoren hebben ook dingen op hun conto waarvoor we dankbaar mogen wezen en die ideologie bevat elementen die waardevol zijn. Men doet geen recht aan een aantal verworvenheden van het historische kapitalisme en zelfs niet aan de liberaal beïnvloede mondiale economische ontwikkelingen sinds 1980, als men ze verwerpt en verkettert op grond van de in AV vervatte analyse alleen. Daarom, en op grond van het feit dat de verklaring van armoede en onduurzaamheid veel verder strekt dan een ideologie- of systeemkritiek alleen, acht ik de analyse van de WARC te simplistisch. Wie alleen op de hierboven ‘structureel’ genoemde krachten als het dominante economische stelsel of de dat stelsel legitimerende ideologie alleen wijst en suggereert dat de bestrijding daarvan de enige weg tot opheffing van de armoede is, verkoopt mijns inziens lucht voor brood.

Het beeld dat uit de antwoorden op de eerste twee vragen naar voren komt, is dus een gemengd beeld. Wel ben ik het van harte met de AV eens dat de neoliberale verglobalisering tendentieel tot onrechtvaardige en onduurzame verhoudingen leidt en daarom bestreden dient te worden. Dat houdt dus een pleidooi in een pleidooi in tegen op zijn minst een aantal *varianten* van het kapitalisme en een groot deel van de neoliberale ideologie. Het houdt ook een pleidooi in voor de organisatie van tegenmacht in tegenover vereconomisering van de maatschappij en de voor ontwikkeling relevante instituties, tegenover asymmetrische machtsvorming en claims op monopolies (ideologisch en reëel) die de belangen van armen en toekomstige generaties en andere delen van het mondiale ecosysteem geen, of onvoldoende, recht doen.

c. Wordt dat systeem ge‘rund’ door een samenzwerende alliantie, het “empire”?

In beide documenten (maar in AV meer expliciet en centraal) is sprake van “empire”, een verderfelijke conspiratie van politieke, financiële en economische grootmacht ten dienste van de belangen van de rijken, de rijke transnationale ondernemingen en/of de rijke landen. En inderdaad: veel triomfalistisch gebral sinds de val van de Muur en het daarmee verdwijnen van een grootschalig reëel bestaand alternatief voor het kapitalisme, suggereert iets in die richting. Denk aan Fukuyama’s *End of History* (belichaamd in de als definitief afgeschilderde ‘overwinning’ van de liberale democratie samen met de markteconomie); denk aan het technologisch optimisme van mensen als Julian Simon en zeer vele anderen; denk aan zo zogenaamde “Washington Consensus” van

1989, waarin Wereldbank en IMF (gesteund door de toenmalige VS-administratie) een programma van neoliberale beleidslijnen vaststelde voor hun interventies; denk aan de OECD die in de jaren '90 een ontwikkelingsmodel van "linkage-led" economische ontwikkeling uitdroeg (gebaseerd op vrije handel, terugtrekkende overheden en een vrij kapitaalverkeer op grond van een Multilateraal Akkoord voor Investerings, MAI).

Maar ondertussen is de "consensus" afgezwakt, de MAI van de baan (althans: in OECD-verband) en is men wel los van Fukuyama. Overigens: dat houdt niet in dat de geest van het neoliberalisme terug zou zijn in de reformistische fles – integendeel. Het blijft knokken geblazen.

De AV gaat voorbij aan het gegeven dat er naast de macro- en mondiale structuren en mechanismen die men benoemt en bespreekt, andere krachten zijn die ook relevant zijn:

- De rol van de middenklassen in ontwikkelingslanden die volgens Pronk c.s. een proces van herverdeling ten gunste van de allerarmsten effectief in de weg staan.
- De inbreng in internationale onderhandelingen door de vertegenwoordigers van ontwikkelingslanden (de regeringen van die landen) waardoor sociale en ecologische overwegingen buiten de handelsbesprekingen blijven.
- De belangen van Noordelijke boeren eerder dan van de *transnationals* zijn, die maken dat boeren uit het Zuiden nog steeds niet vrij mogen exporteren naar Noordelijke markten.
- De jarenlange (sinds de brede kritiek op de *structural adjustment*-programma's van de jaren '70 en '80) positie van de Wereldbank, die oproept tot het realiseren van sociale vangnetten in ontwikkelingslanden, en tot strategieën van duurzame (ecologisch inpasbare) ontwikkeling.
- De stelling (binnen het 'empire' van bijvoorbeeld Wereldbank en IMF zowel als WTO *tegen* de voortdurende protectie van Noordelijke producenten.

Dat alles suggereert dat men er geen goed aan doet om te exclusivistisch in te zoomen op een gepostuleerde alliantie van USA, Wereldbank, IMF, WTO (en soms OECD), een systeem van overheersing, uit op de behartiging van de belangen van het kapitaal en/of van machtige landen (AV 13, resp. AV 11).

Dr. Plaisier, aanwezig in Accra namens de PKN, heeft in Accra ingebracht dat het een concept als 'empire' de assembly dicht bij een vorm van fundamentalisme kwam²¹. Anderen verwierpen het eenzijdige in de typering van globalisering en de effecten ervan. Vanuit vooral (maar niet alleen²²) het Zuiden werd erop aangedrongen de analyse van globalisering op basis van het *empire*-concept niet te verwateren. Het 'empire' is tenslotte toch neergezet als de mammon, de antichrist.

Ik vind de gekozen benadering (die in een wat zwakkere vorm ook wel doorklinkt in het AGAPE-concept van de WRK) een stap te ver. Wat mij betreft zijn daar onvoldoende overtuigende inhoudelijke argumenten voor (zie boven). Bovendien doet de benadering geen recht aan het feit dat er tal van mensen zijn in de gewraakte instellingen (en daarbuiten, *zelfs* in ontwikkelingslanden) die in oprechtheid van mening zijn dat de een of andere vorm van een liberalistische benadering van de maatschappelijke realiteit niet alleen een goede analyse biedt van (delen van) die werkelijkheid, maar ook een aanbevelenswaardige bron is van ideeën voor maatschappijverbetering, *ook* ter leniging van de ellendes van ongelijkheid, armoede en onduurzaamheid. Met die mensen en groepen en instellingen valt dus te praten – al dan niet met hervorming of transformatie van die structuren als gevolg. Het is terecht, dat participanten in het Wereld Sociaal Forum de weg zoeken naar vertegenwoordigers van het World Economic Forum. Het is terecht dat NGOs de lange mars door de instituties niet opgeven. Het is evenzeer terecht dat in *geen van die gevallen* volstaan wordt met een *softe* strategie van overreding door argumentatie alleen, maar dat er wordt gestreefd naar *mobilisering van sociale en civiele tegenmacht* als platform van waaraf men spreekt met de betreffende instellingen en machtsblokken.

We moeten IMF/WB etc afschrijven noch omarmen. We moeten ze kritiseren en daar waar ze niet werken of niet deugen: veranderen of – pas als laatste middel en slechts met zicht op verbetering daardoor: vervangen. De oude schoen niet zomaar weggooiden, want het pad naar meer recht en duurzaamheid is stenig en lang, en de voetzolen teer. Het is terecht dat de WRK in gesprek is met Wereldbank en IMF (Mshana 2003, 2004) met bijdragen vanuit Nederland via vertegenwoordigers van OIKOS en de econoom Goudzwaard; in oktober 2004 leidde dit tot een ontmoeting van de

²¹ Op verzoek van de Nederlandse delegatie is een definitie van 'empire' in het stuk opgenomen: "... het samenvallen van economische, culturele, politieke en militaire macht, dat een systeem vormt waarin machtige staten die hun eigen belangen beschermen en verdedigen, domineren." (11). Deze definitie staat echter zeer dicht bij die van Negri en Hardt in hun boek "Empire", waardoor de WARC inderdaad het door Plaisier benoemde risico loopt. De Communistische Partij van Nederland (NCPN) grijpt dit in zijn bespreking van de Accra-Verklaring dankbaar aan (www.ncpn.nl/archief/2005/03/klaas.htm).

²² Ook gedelegeerden uit bijvoorbeeld de VS spraken zich in deze richting uit, in een kritiek op hun eigen regering.

toppen van de drie instellingen. Daar kwam een aantal ernstige verschillen in inzicht aan het licht, naast een wederzijdse erkenning van gemeenschappelijke doelen (de strijd tegen armoede). Men erkende gezamenlijk dat de wereld in een situatie van crisis verkeert en men besloot door te gaan met deze dialoog tussen de organisaties, "...to increase further their understanding of their respective experience and learning, as well as to build stronger alliances where appropriate", special waar wordt gestreefd naar het bereiken van de zogenaamde Millennium Development Goals²³.

5.2. De Normativiteit van AV (en AGAPE)

De AV signaleert terecht een voortdurende en in veel gevallen zelfs schrijnender onrechtvaardigheid en onduurzaamheid. Men erkent dat de werkelijkheid ingewikkeld is. Eerder dan die ingewikkeldheid recht in de ogen te zien of aan te pakken langs de weg van een zakelijke analyse kiest men voor een pad op de morele *high ground*: men kiest ervoor om, met een beroep op "God's priority for the poor" *in plaats van verdere analyse*, uit te gaan van *het beeld* dat de slachtoffers of gemarginaliseerde mensen (en andere elementen in de biosfeer) hebben (c.q. worden verondersteld te hebben) van het maatschappelijke krachtenspel of machtsspel: het (*evil*) *neo-liberal empire*. Men spreekt (in AGAPE) van het neoliberalisme als een *economische theologie* die een dwaalleer of zelfs een ketterij wordt (AV zowel AGAPE) en aldus afgewezen. Als gezegd, dat pad is drassig (want onvolledig gegrond) en onvoldoende verlicht (door analyse en onderzoek) en men glijdt er dus licht op uit. De strijd tegen de armoede dreigt dan een strijd tegen de Wereldbank en IMF te worden – zie weer AV 13 - een te ver gaande toepassing van de stelling van Bush (en Jezus): wie niet voor mij is, is tegen mij.

Ik weet niet zo stellig als de WARC beweert, of het geboden perspectief er een is dat werkelijk door "de armen" wordt gehanteerd. Ik denk aan de honderden miljoenen in China en India wier lot sterk is verbeterd met de liberalisering van hun economie. Maar los daarvan zou ik willen blijven onderscheiden tussen een *perceptie* van iets en dat *iets* zelf. Ook al ben ik er van overtuigd dat analyses in hoge mate contextueel bepaald zijn, niettemin bepleit ik wel analyse en discussie van de resultaten daarvan. Een strategie van onttrekking aan economische netwerken als oplossing voor alle fundamentele maatschappelijke problemen is zoiets als adlerlaten in plaats van symptoompreventie. In een ware solidariteit is men naar mijn mening aan de armen meer verschuldigd. De "voorkeur voor de armen" mag er niet toe leiden dat men in feite lucht voor brood levert.

5.3. Wat dan wel?

De AV roept op tot een bezinning (inclusief een educatief proces) over de gesignaleerde crisis binnen de lidkerken en tot een gezamenlijk zoeken van (leden van de) WARC met anderen (oecumenisch, seculier) naar alternatieven. Dat is nogal mager voor een document dat met de klarenstoot van een confessioneel statement het neoliberale kapitalisme zo ongeveer wil uitbannen. Zonder dat er een andere weg gewezen wordt, klinkt de verklaring daardoor toch wat teveel naar een belijdende verklaring tegen de zondeval.

Het AGAPE-concept gaat in zekere zin verder dan Accra, en wel door alternatieve sociale systemen naar voren te schuiven. Men roept op tot '*transformative justice*': "*just trade*" (door structureel op sociale en ecologische doelen gericht te zijn is dit meer dan '*fair trade*) en een daarop geënt multilateraal systeem, "*just finance*" dat een deel van de schulden kwijtscheldt, democratischer en transparante financiële instellingen kent, kapitaal beschikbaar stelt aan allen die dat nodig hebben, "*transformatie action and living alternaties*" (andere levensstijlen, etc), "*ecojustice*" dat de toegang tot de milieugebruiksruimte eerlijk verdeelt en die milieuruimte ook voor toekomstige generaties beschikbaar houdt. Het document gaat bij elk van deze punten in detail, en geeft dan voorstelbare alternatieven aan of op zijn minst gewenste richtingen. Men ontwikkelt daarmee een perspectief op een transformatief (dat is het profetische erin) proces van verandering van de instellingen waarover het hier gaat en dat tamelijk reformistisch begint. Daarnaast propageert men een solidariteit met en een engagement in processen van het zoeken naar concrete, 'locale' alternatieven voor het opgenomen zijn in het mondiale economische systeem. Dat laatste deel klinkt overigens mooier dan het is: het weerspiegelt veel nogal *wishful* thinking, maar biedt daardoor wel hoop en uitzicht. Men presenteert hier wat ik hierboven de meer anarchistische variant van een antikapitalistisch systeem heb genoemd, naast en wellicht in het verlengde van een reformistische. Men is niet kritisch ten aanzien van die alternatieve 'ways of life' en visies en hun werkelijke gevolgen en betekenis. Men spreekt soms in naïeve bewoordingen over gemeenschappen van "indigenous people" en over de effecten van directe democratie. Die zouden haast automatisch tot rechtvaardige en duurzame relaties tussen mensen en tussen maatschappij en milieu leiden. AGAPE's *indigenous peoples* zijn welhaast nobeler dan de wilden van Rousseau. Maar niettemin: juist doordat het AGAPE-stuk in zijn oproep tot transformatie een concrete strategie

²³ Zie WCC-WB-IMF Joint Statement, 22 October 2004 and The WCC-IMF-WB High-Level Encounter 22 October 2004 Synthesis of Discussions and Summary of Agreements; zie ook het basisdocument voor de high level encounter van de WRK-staf: "Common Grounds and Differences of View between the Bretton Woods Institutions (IMF and World Bank) and the World Council of Churches, alle te vinden via www.wcc-coe.org.

schetst van herovering van zeggenschap over de systemen die de leefwerelden nu nog beheersen naast een van de ontwikkeling van *gans andere* leefwerelden, biedt het naar mijn idee aanpakbare handvaten voor verder denken en handelen.

5.4. Slotsom:

(1) de analyse van AV (en van AGAPE) is gericht op een aantal systeemkenmerken op macro- en mondiaal niveau van het economische stelsel dat op dit moment wordt bevorderd vanuit de politieke en economische machthebbers en vanuit de multilaterale economische en financiële instellingen. De analyse is partieel maar binnen die partialiteit grotendeels valide. Dat stelsel heeft inderdaad verwerpelijke gevolgen op belangrijke terreinen als de verdeling van welvaart of toegang tot welvaartsbronnen, en de zorg om de duurzaamheid van die bronnen. Dat men dat stelsel in zijn reële of in zijn te verwachten (verder ge'neo'-liberaliseerde) vorm afwijst, op grond van die gevolgen, is mijns inziens terecht, al verliest de AV daarbij belangrijke andere effecten uit het oog.

(2) men is in beide documenten bewust eenzijdig, en dat is dan misschien 'theologisch correct', althans op het eerste gezicht, maar bij nader inzien dient men ook de complexiteit in de maatschappelijke processen en structuren recht te doen.

(3) men is in bepaalde opzichten naïef, komt met een onvolledig verklaringsmodel, en poneert dan, zwaar aangezet, een enigszins eenzijdige morele positie. De Accra Verklaring mondt uit in een oproep om te zoeken naar alternatieven; het zou het document overtuigender gemaakt hebben als ook was ingegaan op de vraag hoe die alternatieven eruit zouden kunnen zien of hoe en waar ze wellicht gevonden kunnen worden. AGAPE doet dat wel en komt met een strategie die de spijker althans ten dele op de kop slaat.

(4) velen in de kerken en in *civil society* herkennen de in AV (en AGAPE) gesignaleerde problemen als urgent en dramatisch, en willen staan naast hen die die nood voelen en verwoorden. Het rijke en consumerende deel der mensheid moet zijn eigen rol in de veroorzaking van die nood zien en zichzelf transformeren van deel van het probleem tot bijdragers aan de oplossing ervan. Velen denken daarbij aan: (1) beteugeling van het neoliberalisme (en op zijn minst de onttovering ervan) en het daarop geënte kapitalisme; (2) inzet voor een economische orde die uitgaat van rechtvaardigheid en duurzaamheid – en het streven naar efficiency en groei in dat kader plaatst, (3) beheersing van het proces van mondialisering/globalisering door het waar mogelijk te onderwerpen aan doelstellingen en randvoorwaarden ontleend aan datzelfde kader, (4) inzet voor en bijdrage aan de ontwikkeling van reële, zicht op duurzame welvaart en welzijn biedende, nieuwe of vernieuwde vormen voor productie, consumptie, ruil en samenleving, *waaronder* nieuwe instituties, nieuwe structuren, nieuwe technologieën.

Anders gezegd (en ik ondersteun dat van harte): het neoliberale denken is onwenselijk als exclusieve bron van inzicht over ontwerpen van maatschappijverandering; de radikale, vrije markteconomie en het project van (ver-)globalisering ervan, falen in het realiseren van duurzame en rechtvaardige samenleving.

Voor mij zou een benadering zonder een *confessionele* component voldoende geweest zijn; het AGAPE-concept laat zien dat zoiets inspirerend kan: discussies en acties oproepend. Voor mij staat niet vast, ondanks mijn instemming met grote delen van de analyse in de AV, dat de situatie van dien aard is dat een belijgend spreken zodanig concreet *kan* en *moet* zijn, dat we een 'empire' aan de kaak kunnen stellen en, samen met zijn 'leer', als kettters cq als ketterij moeten bestempelen.

Wel meen ik dat men solidair moet willen zijn met diegenen die blijkbaar niet anders kunnen dan de wereld zo zien. We moeten met hen in verzet komen tegen de uitwassen en feilen in de economische praxis en tegen de economische en politieke machten die die praxis aansturen, zo goed als we met hen moeten analyseren hoe en waar wie of wat die praxis dan wel de negatieve kanten ervan bevordert. In die zin zou de PKN kunnen worden aangesproken door zijn moderamen (conform het commitment aan de AV van datzelfde moderamen) om de Accra-belijdenis of – liever, wat mij betreft: een *veel minder kwetsbare variant* daarvan – te gaan beschouwen zoals zij thans de Barmer Thesen ziet: “de betekenis ervan voor het belijden” hier en nu erkennend.

Literatuur

- Blokland, H. (2005). *Lof der Ware Politiek*. De Groene Amsterdammer 1-4-5.
- Habermas, J. (1981). The Theory of Communicative Action II: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. Beacon Press Boston.
- Halm, G.N. 1951 (1960): *Economic Systems: a Comparative Analysis*. Holt, Rinehart and Winston, New York etc.
- Leeuwen, A.A. Th. Van, (1984). *De Nacht van het Kapitaal*. Uitgeverij SUN Nijmegen.
- Millennium Ecosystem Assessment (2005). Ecosystems and Human Wellbeing: Synthesis Report. Island Press, Washington DC.
- Mshana R.R. (ed) (2003). Wealth Creation and Justice: The World Council of Churches' Encounters with the World Bank and the International Monetary Fund: Report of the First Encounter Geneva, 13-14 Feb 2003. WCC Publications, Geneva.
- Mshana R.R. (ed) (2004). Common Goals, Separate Journeys: The Second Encounter of the World Council of Churches, World Bank and International Monetary Fund, Washington DC, 28-29 October 2003. WCC Publications, Geneva
- Opschoor J.B. (1987). Duurzaamheid en Verandering: over ecologische inpasbaarheid van economische ontwikkelingen. Oratie, Vrije Universiteit Amsterdam, 6 november 1987.
- Opschoor J.B. (2003). "Sustainability: A Robust Bridge over Intertemporal Societal Divides?". In: Van Seters, P., B. de Gaay Fortman and A. de Ruijter (eds) (2003): Globalization and its New Divides: Malcontents, Recipes and Reform. Amsterdam/West Lafayette: Dutch University Press/Purdue University Press: 79-100.
- Sachs, W. et al (2002). The Jo'burg Memo: Fairness in a Fragile World: Memorandum for the World Summit on Sustainable Development. Heinrich Boll Foundation, Berlin
- UNDP (1999). Globalization with a Human Face: Human Development Report 1999. Oxford University Press, New York, Oxford.
- WCC/JPC-team (World Council of Churches, Justice Peace and Creation Team), 2005. Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth (AGAPE), (final draft 4-3-5), World Council of Churches, Justice Peace and Creation Team, Geneva.
- World Alliance of Reformed Churches (2004). Covenanting for Justice in the Economy and the Earth. WARC, 24th General Council, Accra, Ghana July 30-August 13 2004. Zie websites WARC en OIKOS (de laatste ook voor een Nederlandstalige versie).

Over OIKOS

Oikos

Anders denken, anders doen

Oikos is een oecumenische organisatie die opkomt voor mensen in het Zuiden door bij te dragen aan veranderingen in Nederland. Een ontwikkelingsorganisatie in het Noorden dus.

Oikos wil mensen in Nederland kennis laten maken met het leven van mensen in ontwikkelingslanden en met dat van migranten in Nederland. In haar projecten laat Oikos steeds zien welke invloed ons leven heeft op dat van hen aan de 'andere kant' van de wereld en omgekeerd. Door kerken en individuen mogelijkheden te bieden om hun handelen te veranderen, hoopt Oikos de verhoudingen tussen Noord en Zuid te verbeteren.

Oikos gaat verder dan kennisoverdracht. Het gaat erom mensen deelgenoot te maken van een gezamenlijke wereld. Anders denken, anders doen - dat is Oikos.

Het werk van Oikos wordt financieel mogelijk gemaakt door zeven kerkenovertuigingen die in het bestuur van Oikos vertegenwoordigd zijn, door de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame ontwikkeling (NCDO) en door subsidies van tal van andere kerkelijke en maatschappelijke organisaties. Daaronder is ook de Stichting Vrienden van Oikos die al vanaf de oprichting Oikos financieel steunt (giro 2324411 t.n.v. Stichting Vrienden van Oikos, Utrecht).

Oikos heeft een staf van ongeveer 20 mensen, en kan in het werk een beroep doen op een groep enthousiaste vrijwilligers. Oikos biedt onderdak aan het secretariaat van de schuldcampagne Jubilee Nederland en van het Nederlands Millenniumdoelen Platform en huisvest de Werkgroep Kerk en Milieu van de Raad van Kerken.

Oikos heeft medewerkers voor onderzoek en voor educatie. Zij voeren in opdracht van derden (vooral kerken en kerkelijke organisaties) projecten uit. Hun werk valt meestal onder de volgende thema's:

- internationale (financiële) verhoudingen, zoals de schuldenproblematiek en globalisering
- milieu en ontwikkeling, zoals klimaatverandering en energiebesparing
- globalisering en identiteit, zoals migratie en de relatie tussen religie en ontwikkeling.

Oikos publiceert over deze en andere onderwerpen rapporten en brochures, produceert voorlichtings- en gespreksmateriaal, verzorgt inleidingen en organiseert bijeenkomsten.

Oikos ontplooit ook een reeks activiteiten speciaal gericht op jongeren onder de naam oikosXplore.

Oikos Nieuws is een kwartaalblad dat bericht over het werk van Oikos. Vrienden van Oikos ontvangen het blad gratis, en overige abonnees worden één maal per jaar gevraagd een vrijwillige bijdrage te geven.

Voor meer informatie:

Oikos

Postbus 19150

3501 DD Utrecht

tel. 030-2361500

www.stichtingoikos.nl

oikos@stichtingoikos.nl

Stichting Oikos

Postbus 19170

3501 DD Utrecht

T (030) 236 15 00

F (030) 236 49 03

oikos@stichtingoikos.nl